

Türkiye'de Sosyolojinin Yüzyıllık Serüveni

Editör: Prof. Dr. Hâle Okçay

EDİTÖR'DEN

Prof. Dr. Hâle Okçay

11

TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN TARİHSEL VE KURUMSAL
KÖKENLERİ: ZİYA GÖKALP VE PRENS SABAHATTİN

Kerem Özbey

15

1930'LU YILLARDA TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİNİN GELİŞİMİ:
İSMAİL HÜSREV TÖKİN VE MEHMET ALİ ŞEVKİ BEY

Ferhat Değer

55

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE SOSYOLOJİ:
HİLMİ ZİYA ÜLKEN VE ZİYAEDDİN FAHRİ FINDIKOĞLU

Elif Baş

93

ÇOK PARTİLİ DÖNEME GEÇİŞTE SOSYOLOJİ:
NİYAZİ BERKES VE NURETTİN ŞAZİ KÖSEMİHAL

Nihan Ozansoy Tunçdemir

131

1950'LERDE TÜRKİYE DÖNÜŞÜRKEN SOSYOLOJİ:
MÜMTAZ TURHAN VE CAHİT TANYOL

Selin Atalay

173

1960'LAR TÜRKİYE'SİNDE SOSYOLOJİ VE İKİ ÖNCÜ SOSYOLOG:
BEHİCE BORAN VE MÜBECCEL BELİK KIRAY

Yasemin Sancar

205

MUHTIRA'DAN İHTİLAL'E SOSYOLOJİNİN SEYRİ:
CEMİL MERİÇ VE BAYKAN SEZER

Duygu Altınoluk Düztaş

263

1960'LAR TÜRKİYE'SİNDE SOSYOLOJİ VE İKİ ÖNCÜ SOSYOLOG: BEHİCE BORAN VE MÜBECCEL BELİK KIRAY

Yasemin SANCAR

Giriş

1960 ve 1970 arasında yaşanan toplumsal, siyasal ve ekonomik olaylara bakıldığında bu dönemin Türkiye tarihinde birçok açıdan oldukça önemli olduğu söylenebilir. Döneme damgasını vuran 1960 İhtilali ve sonrasında 1961'de oluşturulan yeni Anayasa ile Türkiye daha özgür, çoğulcu ve çağdaş yıllar yaşamıştır. Böylesi bir dönem içinde her ne kadar baskılar, tutuklanmalar veya uzaklaştırmalar yaşanılmış olsa da 60'lı yıllar için Türkiye'nin aydınlanma dönemi olduğu da söylenebilmektedir. Kuşkusuz yaşanan toplumsal değişme tüm alanları etkilediği gibi sosyal bilimlerde de etkisini hissettirmiştir. Sosyoloji açısından bu yıllar bir "canlanma" dönemidir. Bu dönemde sosyoloji camiası içinde yer alan akademisyenler arkalarında kült eserler bırakmışlardır.

Bu çalışmanın temeldeki amacı 1960'lı yıllar Türkiye'sinin portresini çizerken bu dönemin sosyoloji camiasına etkisini irdelemek ve bunu iki önemli akademisyenin hayatı ve sosyoloji çalışmalarıyla pekiştirmektir. Bu anlamda çalışma üç ana bölüm üzerinden geliştirilecektir. İlk bölümde 27 Mayıs 1960 İhtilali ile başlayarak 1970'e kadar süren on yıllık Türkiye tarihi incelemesi toplumsal dönüşümler üzerinden ele alınacaktır. İkinci bölümde ise söz konusu tarihsel dönemle ilişkisellik içinde 60'lı yıllara ait sosyoloji geleneği ve eğilimleri verilmeye çalışılacaktır. Son bölüm ise Türkiye'de sosyolojiye yön vermiş, günümüzde dahi önemini koruyan eserlere sahip iki öncü sosyolog olan Behice Boran ve Mübeccel Kıray'ın sosyoloji çalışmalarının analizinden oluşacaktır.

27 Mayıs 1960 İhtilali ve 61 Anayasası

1960'lı yıllara girerken Türkiye'yi yeni düşünce sistemlerine ve toplumsal hareketlere doğru götürecektir bir kapı aralanıyordu. Bu kapının aralanmasını sağlayan belki de en önemli itici güç 27 Mayıs İhtilali ve ardından gelen yeni anayasa idi. Kapının aralanmasından önce yaşanmakta olan karmaşık atmosferi Kongar şu cümlelerle anlatacaktı: *"27 Mayıs öncesi günlerde büyük kentlerin havası tam bir devrim ortamını yansıtıyordu. Öğrenci ayaklanması ve bunlara karşı polislin acımasız davranışları Türkiye'deki olağanüstü durumun belirtileriydi. Tahkikat komisyonu'na ek olarak sıkıyönetimin de ilan edilmiş olma-*

sı, tam bir baskı havasını gerçekleştirmişti. Bu ortam içinde üniversite öğrencileri, 'tahkikat komisyonu'nu ve Demokrat Parti'nin öteki uygulamalarını eleştirmekte yine de etkindiler. Sert bir sansür olduğu için, basın ve radyo bu eylemleri kamuoyuna yansıtamıyordu. Fakat dedikodu ve 'fisiltı gazetesi' siyasal tedirginlik belirtilerini abartarak yayınladığı için, sansür, hükümetin isteğinin tersine bir işlev yapıyordu. Büyük kentlerde hemen herkes askerlerin duruma el koymasını bekliyordu" (Kongar, 2001: 155). Öyle de oldu. 27 Mayıs günü başkanlığını Orgeneral Cemal Gürsel'in yaptığı ve Milli Birlik Komitesi (MBK) adı altında toplanmış olan bir subay grubunun emirleri altındaki askeri birliklerle birlikte Ankara ve İstanbul'daki bazı önemli yerleri ele geçirmesiyle birlikte yönetime Türk Silahlı Kuvvetleri adına doğrudan el konulduğu açıklandı. O günün sabahı radyodan yükselen ses Cemal Gürsel imzalı bildiri okurken *Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır* diyordu. Bildiri hareketin hiçbir şahıs veya zümreye yönelik olmadığını söylerken en kısa zamanda, partiler üstü tarafsız bir yönetimin gözetim ve hakemliği altında adil bir seçim ile birlikte yönetimin seçimi kazananlara devredileceği de söylüyordu (Demirel, 2013: 66). MBK'nın bu anlamda düzeni sağlama ve genel seçimden sonra iktidarı politikacılara devretme konusunda samimi olduğunu belirten Ahmad, bunun sebebinin komitenin ülke sorunlarını çözebilecek bir eylem planı olmamasına bağlıyordu. Bu anlamda da kendi çözümlerini sunamayan MBK bir grup akademisyeni bir komisyon etrafında yeni bir anayasa hazırlaması adına davet ederek yeni bir oluşumu da beraberinde getirdi. Böylesi bir anayasa hazırlığı 27 Mayıs hareketinin niteliğini değiştirip onu sıradan bir hükümet darbesinden kurumsal bir devrime dönüştürmüş oldu. Bu hareket sonucu hazırlanan yeni anayasa İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında bir bilim heyeti tarafından hazırlanmaya başlamıştı (Ahmad, 2012: 153-155). 1960'ın Aralık ayında Milli Birlik Komitesi üyeleri, kapatılan Demokrat Parti hariç siyasi partiler, meslek teşekküllerinden vb. kuruluşlardan seçilen temsilcilerden teşkil edilen Kurucu Meclis oluşturularak anayasa çalışmalarına başlanmıştı ve böylece Mayıs 1961'de mecliste kabul edilen anayasa 9 Temmuz 1961 yılında referanduma sunularak halktan olumlu oy aldı (Özçelik, 2011: 155). Sonuç olarak 27 Mayıs 1960'ta yönetime el konulmasından 15 Ekim 1961 genel seçimleri sonrasına ve 25 Ekim 1961'de yeni anayasaya göre seçilen parlamentonun ilk gününe kadar yaklaşık 1,5 yıl süre sonrasında yönetimdeki askeri kadro yerini sivil kadroya bırakacaktı.

Türkiye'nin tedirginlik içinde beklemiş olduğu bahsi geçen 1,5 yıllık süre boyunca bu askeri kadronun yani Milli Birlik Komitesinin en önemli eylemleri nelerdi diye sorduğumuzda temelde MBK eylemlerini Özdemir'in üç başlık altında topladığı gibi sıralamak mümkündür: 1. DP'lilerin yargılanması yani Yassıada Mahkemeleri 2. Ordudaki Tasfiyeler 3. Üniversitedeki Tasfiyeler. İlk olarak Yassıada mahkemelerinde 14 Ekim 1960'tan 15 Eylül 1961'e kadar süren 11 aylık süreçte 228 kişinin ölüm cezası istenirken endişeli bekleyiş sonrası Milli Birlik Komitesi, Eski Başbakan Adnan Menderes'in, Eski Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu'nun ve Eski Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ölüm cezalarını onaylayarak mahkeme kararını onaylattırdı. Bunun dışında 31 önde gelen DP yöneticisi ömür boyu hapse mahkum olurken, 418 kişi 6 ay ile 20 yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı. 27 Mayıs askeri yönetimine bağlı özel mahkemenin vermiş olduğu bu kararlar, kamuoyunda tartışmalara yol açarken ardından da Türkiye'nin siyaset gündemindeki yerini koruyarak toplumsal hafızalara kazınmıştı. İkinci olarak ordudaki tasfiye diğer adıyla Eminsu Olayı ise giderek bozulmuş hiyerarşi piramidini düzeltmek amacıyla 3 Ağustos 1960'ta orduda yapılan tasfiyeydi. Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU) adı verilen kişilerin emekli edilmesi odunun yeniden düzenlenmesi ve gençleştirilmesi amacının yanı sıra MBK'nın silahlı kuvvetler üzerindeki otoritesini de meşru kılmak adına yapılmıştı. Son olarak üniversitedeki tasfiyeye yani 147'ler Olayında karşımıza çıkan tablo tembel, yeteneksiz ve reform düşmanı oldukları gibi gerekçelerle 147 öğretim üyesinin üniversiteden atılması üzerine üniversite rektörlerinin MBK kararlarını protesto ederek istifa etmesidiydi. Bu eylemin sonucunda 147 öğretim üyesine ancak 28 Mart 1962'de çıkarılan yasa ile üniversiteye dönme olanağı sağlanarak yapılan haksızlık düzeltilmişti (Özdemir, 2008: 234). Bahsedilen 1,5 yıllık askeri yönetimin egemen olduğu anti-demokratik kararların alınması anlamında sorunlu bulunan bu dönem yerini nihayet görece daha özgür ve eşitlikçi bir atmosferin yaşanacak olduğu sivil siyasi oluşuma bırakıyordu.

Anayasa hazırlama çalışmalarından yaklaşık bir buçuk ay sonra siyasi faaliyetlerine izin verilen partilerden bazıları şunlardı: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyet Köylü Millet Partisi (CKMP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve siyasi yaşamda ciddi dalgalanmalar yaratacak olan Adalet Partisi (AP) VE Türkiye İşçi Partisi (TİP). 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerin sonucuna göre, oyların yüzde 62'sini CHP'ye karşı olan ve AP ile CKMP ve YTP almışlardır (Özdemir, 2008: 241). Hiçbir partiye tek başına iktidar imkânı vermeyince genel seçim sonuçlarına göre ilk koalisyon hükümeti CHP-AP tarafından 20 Kasım

1961'de kuruldu (Eraslan, 2012: 220). Söz konusu partilerden Adalet Partisi, Şerif Mardin'in *Türkiye'de Din ve Siyaset* isimli kitapta vurguladığı gibi 1960 İhtilali ile kapatılmış olan Demokrat Parti'nin (DP) halefi olduğu iddiasındaydı. Dolayısıyla DP gibi İslam'a karşı yumuşak tutumunu sürdürürken, laikliği tekrar vurgulayan 1961 Anayasası'nın hükümlerini aşmamak adına son derece dikkatli davranmıştı. Ancak İslam'a doğru oluşan bu yumuşak tutum sadece Sünni grupların yanındayken Aleviler bu grubun dışında tutulmuşlardı. Belki de bir tepki niteliğinde 1950'lere göre daha hoşgörülü bir ortamın doğmasıyla, 1960'ların ortalarında seçimlerde her ne kadar başarısız olsa da Alevi siyasal partisinin (Birlik Partisi'nin) oluşumu gerçekleşti. Mardin'in buradan hareketle sunduğu çıkarım ise İslam'ın ilk siyasallaşma boyutunun 1960'ların ortalarında ortaya çıkmasıydı (Mardin, 2012b: 123). Bu tarihten yani 1960'ların ikinci yarısından itibaren göze çarpan diğer oluşum ise bir sosyalist partinin (Türkiye İşçi Partisi - TİP) meclise girmesiydi. Boran'a göre 27 Mayıs Hareketinin verdiği en önemli sonuç, yeni anayasa ve yarattığı fikir ve söz özgürlüğü ortamıydı. Böylesi bir ortamda ilk defa sosyalist hareket önce bir fikir akımı, sonra da bir siyasi örgüt olarak meydana çıkmıştı. Bu, gerçekten tarihsel bir dönüm noktasının işaretiydi (Boran, 1970: 52). TİP, 13 sendikacı tarafından 14 Şubat 1961'de yapılan bir basın açıklamasıyla kurularak 1965 seçimlerinde TBMM'ye 15 milletvekili sokabilmişti. Bu oluşum Türk siyasal hayatına kalıcı yenilikler getirmiş önemli bir siyasal oluşumdur (Durgun, 2013: 131). Yine benzer dönemde 27 Mayıs darbesinin önde gelen isimlerinden, radyodan 1960 İhtilali bildirisi de okumuş olan Albay Alparslan Türkeş, ileride Milliyetçi Hareket Partisi adını alacak olan CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) başkanı olarak 1965'de siyasi hayata atılmıştı (Özçelik, 2011: 156). Görüldüğü üzere 1960'larda siyaset bir önceki on yılın tam tersi özellikler gösteriyordu. 1960'tan sonra tamamen siyasallaşan Türkiye'de anayasanın sağladığı yeni özgürlükler ilk kez ideolojik siyasete izin vermişti (Ahmad, 2012: 166). Bunun yanında Türkiye'de 1960'ların özellikle ikinci yarısı siyasal hareketler kadar toplumsal hareketlerin de ivme kazandığı bir dönemdi. Öyle ki işçiler, öğretmenler, aydınlar, üniversite gençliği bu dönemde daha çok siyasallaşarak hak ve talep mücadelesi içine girmişti (Akça, 2013: 179). Bu oluşumu 1961 Demokrasisindeki en önemli özellik olarak değerlendiren Özdemir, bu mücadele içinde sahnedeki en çok yer alan toplumsal gruplardan işçilere ve öğrencilere yani kimi zaman hükümetleri zor duruma düşürebilecek şekilde direniş ve eylemler yapabilen iki yeni ve dinamik güce dikkat çekiyordu. Bu yeni dinamik güçlerden öğrenciler, esasen 27 Mayıs 1960'tan önce Demok-

rat Parti iktidarına karşı mücadeleleriyle ünlüydü. Daha o yıllarda aydınların ve ordunun yanında etkin güç olmaya aday görünüyordular. İşçiler ise ekonomik ve sendikal haklarını elde etmek ve korumak için 1961 Anayasası'nın sağladığı imkânlarla yaptıkları yürüyüş ve grevlerle bir yandan toplumsal işbölümündeki yerlerinin bilincine varırlarken, öte yandan yönetimde söz ve karar sahibi oldukları yeni sendika birlikleri oluşturarak toplum hayatının her alanında etkili baskı grubu olma arayışı içindeydi (Özdemir, 2008: 259).

Bu süreci Türkiye'deki demokratikleşme süreci adına oldukça olumlu bulan Behice Boran, Uğur Mumcu ile yaptığı görüşmede şu tespitlerde bulunacaktı: *"İstanbul Üniversitesi'nden demokrasi yanlısı olmakla tanınmış ileri gelen bir grup profesörün yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirilmesi, Kurucu Meclis'in kurulması ve 27 Mayıs'ın bir buçuk yılı dolmadan genel seçimlere gidilmesi, olumlu gelişmelerdi. Seçim sonuçları belli olduktan sonra beliren Meclis'i açtırma eğiliminin durumu belirleyici olmaması, Meclis'in normal çalışmalarına başlaması da 27 Mayıs lehine kaydedilecek önemli bir puandı. Ve nihayet 1961 Anayasası, 27 Mayıs'ın Türkiye toplumuna ve politik yaşamına bir dönemeç aldırarak nitelikte büyük katkısıydı. Bu yeni anayasa ile toplumda demokratikleşme sürecinin hızlanmasına, işçi sınıfının politik ve sendikal hareketinin geliştirilmesine elverişli yeni hukuksal olanaklar doğdu. Kırk yıllık bir gecikmeyle, Türkiye, tam değil, göreceli ölçüde olsa da Batıdakilerine benzer bir parlamenter rejime girdi"* (Mumcu, 1996: 42-43). Benzer biçimde *Modern Türkiye'nin Oluşumu*'nda Feroz Ahmad da 27 Mayıs 1960 Darbesinin *"Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısının dışından yapılan ilk ve son başarılı askeri müdahale"* (Ahmad, 2012: 147) olarak betimliyordu.

Sonuç olarak daha sonra kendisini oldukça çelişkili bir durum içinde bulan Türkiye'de, bir taraftan eski elitist rejim, askeri vesayet sayesinde güçlendirilerek canlandırılmış ve devam ettirilmiş; diğer yandan aynı askeri idare 1961 Anayasası'nı kabul ederek siyasi hakları ve özgürlükleri genişletmiştir (Karpata, 2012: 187). 1961 Anayasası siyasi hak ve özgürlükleri genişletmenin yanında birtakım sosyal ve ekonomik hakları da düzenlemiştir. Bu yüzden böylesi bir anayasanın hazırlanmasına neden olan 27 Mayıs İhtilalinin toplumsal gelişmeyi sağladığı, özgürlükleri genişlettiği ve demokrasiyi pekiştirdiği iddia edilmektedir. Bu da bizleri 27 Mayıs'ın, diğer askeri ayaklanmalardan ve yönetimin ele geçirilmesi durumlarından farklı olduğu sonucuna götürmektedir. Söz konusu ihtilalin sonuçlarına bakıldığında demokratik haklar, düşünce ve basın özgürlüğü, işçilere yönelik genişletilmiş haklar, grev hakkı veya üniversitelerin özerkliği konularındaki deği-

şimler ve dönüşümler birçok akademisyenin ve entelektüelin de ortak olarak vurguladığı üzere 1960 İhtilalinin devrim niteliğinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

27 Mayıs Sonrası Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm

27 Mayıs rejiminin öncelikleri arasında siyasi ve ekonomik olmak üzere iki temel sorun geliyordu. 61 Anayasası ve beraberinde getirdiği birtakım haklar ve özgürlükler siyasal sorunları çözmeyi hedeflerken, Demokrat Partili yılların mirası olan ekonomik iflasa bir çözüm bulmaya yönelik alınan en önemli karar Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulmasıydı. Teşkilatın temel görevi ise ekonominin bir plan bağlamında akılcı biçimde işlemlerini denetlemektir (Ahmad, 2012: 159). Tüm bu denetleme yetkilerini elinde toplayacak temel aktör ise devlet olacaktı. Yani 1950'lerin liberal ekonomi politikaları yerini devletin merkezde olduğu ekonomik işleyişe bırakacaktı. Ülke ekonomisinin toparlanması adına buna oldukça ihtiyaç vardı çünkü Kıray'ın dikkat çektiği üzere, Türkiye’de bu zaman zarfında hızlı bir toplumsal değişim yaşanıyordu ve değişimle ilgili daha güvenilir bilgi edinme ve değişimi kontrol etme ve yönlendirme yetisi kazanma önemli bir hale gelmişti (Kıray, 1999b: 30). Ülke ekonomisini canlandıracak diğer bir hamle sanayileşmeye yönelik kalkınma planlarıydı. Bu anlamda geçmişte ithal edilen neredeyse her türlü tüketim ürününü üretmeye başlayan Türk endüstrisi, arabalar, radyolar, buzdolapları, demir ürünleri gibi üretilen malların çoğunu bunları sağlayan yabancı şirketlerle işbirliği halinde Türk fabrikalarında monte etmeye başlamıştı. Hatta Anadolu sözcüğünün kısaltılmasıyla 1966'da üretilen Anadol ismi verilen ilk araba, yeni sanayileşmenin sembolü haline gelmişti (Ahmad, 2012: 162). Bu sanayileşme sürecinin en iyi göstergelerinden biri de 1940'ların yılların sonunda lüks tüketim maddesi sayılan buzdolabı, elektrik süpürgesi gibi eşyaların 1965'e gelindiğinde elektrik enerjisinin yaygınlaşmasıyla da artık ihtiyaç olarak görülmesiydi. Hatta ülkenin o zaman için yeterli sayılabilecek karayolları ağı ile örülmesi, otomobili de birçok kişi için ihtiyaç maddesi haline getirmişti. (Özçelik, 2011: 157). Nüfusun daha büyük bir kısmının tüketim mallarından ve teknolojiyenin yararlanması sanayileşme hamlesinin sonuçlarıydı. Kuşkusuz sanayileşme kendini sadece kentlerde hissettirmiyor kırsal alanda da kendini gösteriyordu. Findley'in örnek verdiği gibi transistörlü radyolar 1960'larda kırsal kesimde de yaygın bir hale gelmişti. Ayrıca traktör sayısı 1946'da on binden azken 1960'da kırk iki bine çıkmıştı (Findley, 2012: 325-336). Özellikle kırsal alanda yaşanan bu teknolojik değişim ciddi bir toplumsal dönüşüme doğru evrilecekti.

Diğer bir ifadeyle tarımda makineleşmenin artması tarım alanındaki insan emeği ihtiyacını da en aza indirgeyerek geçimlerini tarımla sürdüren kırsal nüfusun işsizleşmesine neden olacak ve köylüleri yerinden edecek bir karara yani göçe zorlayacaktı. Hatta ilk olarak 1961 yılında Türkiye - Almanya arasında imzalanan anlaşmayla çok sayıda vasıfsız Türk işçisinin Almanya'ya göçü yaşanan işsizliğe bir çare olarak görülecekti. Kırsal alandan kente göçenler ise şehirde tutunmanın bir takım yollarını arayacaklardı ki bu arayış beraberinde gecekondulaşmayı getirecekti. Yani bu dönemde hızlı kentleşmeyle beraber eş zamanlı yaşanan diğer bir oluşum gecekondulaşma olacaktı.

Büyük gecekondulu mahallelerinin kurulmasına yol açan şey temelde şehirlerin köyden gelen insan akınını kendine katmayı başaramamasıydı. Üçüncü Dünya tipi nüfus patlaması gecekondulu mahallelerini küresel bir olgu haline getirmiş ve her ülke bu yeni olguya renkli isimler vermişti. Türkiye'de bu dönemde üretilen *gecekondulu* ismi de bunlardan biriydi. Gecekondulu mahallesine yerleşenler, çoğu zaman cami ve okul yapmakla başlıyor, sonra bunların arasına kendi evlerini konduruyordu. Bunun nedeni ise herhangi bir politikacının, bir camiyi veya okulu yıkmadan önce iki kez düşünmek zorunda olmasından kaynaklanıyordu. Zaten politikacılar açısından gecekondular bir kanun dışı işgal veya imar kanununa muhalefeti değil bir oy deposunu ifade ettiğinden kendi menfaatleri doğrultusunda bu kaçak yerleşmeler görmezden geliniyordu. Siyasetçiler tarafından pragmatik bir bakış açısıyla "olumlu" olarak algılanan bu yerleşmeler, iş adamları ve sanayiciler açısından da benzer bir çıkarı beraberinde getiriyordu. Bu grup için gecekondulu mahalleleri şehirdeki işgücü arzının artmasına ve ücretlerin azalması anlamına geliyordu. Bu sebeple, özel arazilerde inşa edilmiş olan gecekondulara bile genellikle göz yumulmuştu (Findley, 2012: 331-332). Türkiye'de yaşanan toplumsal değişim mekansal anlamda gecekondulaşmayı ortaya çıkarırken gecekondulaşma da kendine ait bir alt kültürü yaratacaktı. Bu kültürün en büyük yansıması ise arabesk müzikte görülecekti. Dinleyeni kimi zaman kadercı kimi zaman isyankâr duygulara sürükleyen arabesk müziğin yarattığı melankolik duygular bu müziğin temeli ve gecekonduda yaşayan sakinlerin kente tutunmalarının bir diğer aracı olacaktı. *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski* adlı eserin yazarı Meral Özbek de arabesk müziği 1960'lı yıllarda kentlere göç etmiş kırsal nüfusun kentte var olabilmemesinin bir göstergesi olarak betimliyordu (Özbek, 2012: 27). Göçün ve beraberinde gelen gecekondulaşmanın varlığı kendisini sanatın diğer alanlarında da göstermeye başlamıştı. Bunlardan biri de sinemaydı. Türkiye'nin kentleşme tarihini aynı zamanda gecekondulu tarihi olarak

betimleyen Öztürk'e göre 1960'lardan bu yana göç ve gecekondular konuları Türk filmlerine sık sık sinematografik materyaller sağlamıştı. Bu filmlerden bazıları olan Keşanlı Ali Destanı, Sultan, Düttürü Dünya, hatta Canım Kardeşim ve Gelin gibi filmlerde gecekondular net bir biçimde karşımıza çıkmaktaydı (Öztürk, 2004: 2). Böylesi filmlerin halkın gerçek yaşamını ve sorunlarını konu edinmesi ise 1960'larda ortaya çıkan *toplumsal gerçekçi sinemanın* ürünüydü. Diğer bir adıyla toplumcu sinema da diyebileceğimiz bu sinema Kasım ve Atayeter'e göre, yeni kavuştuğu anlatı diliyle, birlikte alışılâ gelen Yeşilçam anlatısından bir nebze olsun sıyrılmış, zamanın toplumsal yapısını öğrendiğince objektif bir biçimde ele almış, göç ve gecekondulaşma konularının yanı sıra yer yer iktidarı ve düzeni eleştiren, sömürülen işçi sınıfının yaşadığı zorluklara ayna tutan, kadının toplum hayatındaki yerini irdeleyen, filmler ortaya koymaya başlamıştı. Böylesi bir sinema akımının oluşması ise 61 Anayasası ile güçlenen hak ve özgürlük ortamının bir yansımasıydı. (Kasım ve Atayeter, 2012: 20-22). 1960'larda sinemacılar dışında toplumsal sorunları gün yüzüne çıkarmak isteyen başka bir grup daha vardı; o grup da öğrencilerdi.

Şerif Mardin, Türkiye tarihinde Kemalizmin ortaya çıktığı birinci dönemden sonra ikinci ideolojik dalgalanma olarak nitelendirdiği 1960'ların etkin öznesi olarak öğrencileri betimliyordu (Mardin, 2012a: 136). Bu etkin grubun eylemleri başlangıçta yetersiz eğitim sistemine tepki olarak gelişecek ardından iç ve dış siyasal gelişmelerin etkisiyle 1968'den itibaren üniversite ve eğitim alanı dışında Türkiye'nin bağımsızlığı ve kalkınma modeli gibi mücadele alanlarına kayacaktı (Özdemir, 2008: 260). Tüm dünyayı sarsan *68 Olayları* olarak adlandırılan bu dönemde *öğrenci hareketi* adını alacak bu oluşum, öğrencileri kendi içinde ayırıp öğrenci sayısı bakımından ikiye katlanmış olan okulları ve yüksek öğretim kurumlarını da solun ve sağın kıyılarında yer alan siyasal grupların toplanma zemini haline getirecekti. Maalesef ki bu gergin süreç 1970'lerin başında dramatik sonuçlar doğuracaktı. Tüm bu gergin süreçlerin üzerine artan siyasal gerilim, toplumsal değişimler ve dünyada meydana gelen olaylar patlayıcı bir durum yaratacak şekilde bir araya gelmişti. Türkiye adeta bir kaosa sürükleniyordu (Ahmad, 2012: 173-176). Siyasi, sosyal ve ekonomik bakımlardan gelecekte ümitsiz bir hâle getirirken yüksek enflasyon, işsizlik gibi sorunlar insanlar arasındaki hoşnutsuzluğu artıyordu. İşçi grevlerinin de arttırdığı bu dönemde toplumun tedirginliği orduya da yansdı ve 12 Mart 1971 tarihli Askeri Muhtıra verildi (Eraslan, 2012: 222). Türkiye'yi artık bambaşka bir dönem bekliyordu.

1960'lı Yıllarda Türkiye'de Sosyoloji Çalışmaları

"Sosyal bilimler içinden çıktıkları toplumun ürünüdür" (Kıray, 1999b: 22). 1960'lı yılların sosyolojisi de 1960'lar Türkiye'sinin ürünüydü. 27 Mayıs'la gelen görece özgürlük ortamı sosyolojiye ve sosyoloji yapma biçimine rahat bir nefes aldırırken, yaşanan toplumsal değişimin ayakları olan kırdan kente göç, gecekondulaşma, Avrupa'ya doğru olan emek göçü, sanayileşme çabaları, değişen tüketim anlayışı, keskinleşen sınıf ayrımları, öğrenci hareketleri vb. hakkında dönemin Türkiye'sinin sorunlarını tartışan, bunlara dair metinler ve çözümler üreten entelijansiyanın sesinin duyulabilmesini de beraberinde getirmişti. Bu aydınlar grubu içindeki sosyologlar da bu sorunlar etrafında araştırmalarını yapmıştır. Bu anlamda 60'lı yıllarda yaşanan toplumsal değişimden oldukça etkilenen sosyoloji çalışmaları sosyoloji literatürüne oldukça önemli eserler sağlamıştır.

Yine 1960'lı yıllara baktığımızda iki farklı üniversitede, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesi'nde sosyoloji bölümü kurularak bu eğitimi veren üniversite sayısı dörde ulaşmıştır. Yeni sosyoloji bölümlerinin kurulmasının oldukça önemli sonuçları vardır: birçok sosyologun bu bölümlerde istihdam edilmesi, farklı sosyoloji anlayışlarına sahip sosyologların bu sosyoloji anlayışları doğrultusunda çalışmalar yapmaya başlaması, ülkemizde sosyolojiyi zenginleşmesi bunlardan bazılarıdır. Böylece daha önceki dönemlerde görülmeyen pek çok sosyoloji disiplinine ait araştırmalar bu dönemde gerçekleştirilmiştir (Kaçmazoğlu, 2013a: 117). Ayrıca araştırma faaliyetleri, kütüphaneleri, bilgisayar merkezleri ve veri arşivleri için yerel ve uluslar arası kaynaklardan özel fonlar almış olan bu üniversitelerin fakülte üyelerinin tamamı gençtir; modern ve bilimsel bir sosyal bilim eğitimi almış olanlar arasında dikkatle seçilmişlerdir (Kıray, 1999b: 31).

Üniversitelerin yanında bu dönemde sosyolojiye katkı yapmış diğer bir kuruluş ise Sosyal Bilimler Derneğidir. Dernek aracılığıyla sosyologlarca yapılan araştırmalar desteklendiğini, genel kitapların basıldığını, seminer ve konferanslar düzenlendiğini belirten Kıray, yeni üniversitelerin fakültelerinde çalışanların ortaya koyduğu ürünlerin kalitesi beklenenin de üzerinde olduğunu belirtmiştir. Hatta bunlardan bazıları kendini uluslar arası düzeyde de ispatlamıştır. Bu çalışmalar kendi mütevazı çizgileri içinde, alanlarındaki bilgi birikimine katkıda bulunmaktadır (Kıray, 1999b: 31-32). Ortaya çıkmış olan bu araştırmalar, her ne kadar polity merkezli sosyolojiyi tümüyle silip atamamışsa da, en azından teori ile empiriyi birleştiren araştırma geleneği yerleştirerek onu alan araştırmalarını *koyun sayılan* monografiler olarak görülmekten kurtarmıştır. Hatta Boran çizgisindeki sosyal

yapı analizlerine yönelen sosyoloji anlayışını diriltmiş, alandan elde edilen verilerin gelişme ve modernleşme teorileri içinde yorumlanmasının yollarını göstermiştir. Burada Mübeccel Kıray'ın katkısı özellikle önemlidir (Çelebi, 2004: 24). Kuşkusuz oldukça önemli olmakla birlikte sosyoloji sadece Boran ve Kıray'ın sahip olduğu sosyoloji yapma anlayışından ibaret değildir. 1960'lara baktığımız vakit karşımıza iki farklı sosyoloji eğilimi çıkmaktadır.

1960'larda Türkiye'de birbirine tamamen zıt iki büyük sosyoloji eğiliminden birincisi mevcut olgulara ağırlık veren *yapısal-fonksiyonalist sosyoloji eğilimi* iken ikincisi *tarihsel araştırmaları önemseyen sosyoloji eğilimidir*. Bu eğilim iki farklı ekol yaratmıştır. Yapısal-fonksiyonalistler o an ortaya çıkan toplumsal yapı özelliklerini resmetmeye çalışırken tarihsel yaklaşıma sahip olan sosyologlar, Türkiye'nin tarihsel özelliklerini çeşitli açılardan ortaya koymaya, toplumsal yapımızı tarihsel boyutuyla açıklama ve çözümleme girişimi içindedir (Ünal, 2008: 149-150).

Amerikan sosyolojisinin etkisinde kalan birinci ekol sosyologlar pozitvizmi, sosyal determinizmi ve ampirizmi çalışmalarının merkezine yerleştirme ve küçük gruplar üzerinden sosyoloji yapma eğilimi içindedir. Bu da 1960'larda sosyologları daha çok alan araştırmaları yapmaya yönlendirmiştir. Aslında yapısal-fonksiyonalist sosyoloji ekollerinin varlığını tümüyle hissettirmesi 1960'lara denk gelse de Amerikan sosyolojisinin Türkiye'ye girişi 1940-1960 arası dönemdir (Kaçmazoğlu, 2013b: 241 - 2013a: 118). Hatta ilk olarak 1939 yılı sonlarında Niyazi Berkes, Behice Boran, Mediha Berkes ve Muzaffer Şerif (Başoğlu) tarafından oluşturulmuş olan, Amerikan sosyolojisini ülkemizde temsil etmeyi amaçlayan bu sosyoloji anlayışı Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde ortaya çıkmıştır (Ünal, 2008: 140). 1940'lardaki sosyoloji yapma anlayışına yeni bir soluk getiren 60'lı yılların Amerikan sosyolojisi, bu anlamda Türkiye'de yaşanan toplumsal değişmeye odaklanarak bu sürecin dinamiklerini ve doğrultusunu saptamaya çalışmıştır.

İkinci ekolün etkisinin de yoğun olarak yaşandığı 1960'larda tarihle yeniden yüzleşme olarak da nitelendirilebilecek tarih tezleri tartışmaları alevlenmiş ve bu tartışmalar birbiriyle bağlantılı özellikler göstermeye başlamıştır (Arlı ve Bulut, 2008: 27). 1960'larda tarihe duyulan yoğun ilgiyle birlikte Osmanlı ve Türk toplum tarihine ilişkin tartışmalar o güne kadar görülmeyen bir oranda kitap ve dergilere yansımıştır. Bu yayınlardaki tartışmanın merkezinde ise Osmanlı'nın dolayısıyla Türkiye'nin geri kalış nedenleri vardır (Kaçmazoğlu, 2013b: 243). Ortaya çıkan yeni paradigmanın etkisiyle Batılılaşma

veya modernleşme sorunsalı bir azgelişmişlik meselesi etrafında ele alınmaya ve bunun tarihsel kaynakları sol bakış açısından araştırılmaya başlanarak şu sorular sorulmaktaydı: Türkiye neden kapitalizme geçememişti? Batı kapitalizminin Türkiye'nin azgelişmişliğindeki tarihsel etkisi neydi? Bu temel sorular etrafında güçlü bir tartışma ve birikim ortaya çıktı ve tartışmalar ekseninde farklı gruplar oluştu (Aydın, 2008: 106). Birinci grupta yer alanlar Marxizm gibi doğrudan bir ideoloji gütmeyen Osmanlı ve Türkiye toplumunun sosyo - ekonomik özelliklerini ele alan çalışmalar özellikle akademisyen tarihçilere aittir ve onların çalışmalarında Osmanlı toplum yapısı, *sui generis* (nevi şahsına münhasır) olarak kabul edilmektedir. Bu grupta yer alan tarihçiler Osmanlı'yı yüceltip ulusal tarih anlayışını bir devlet politikası şeklinde algılamaktadır. İkinci gruptakiler ise sol ve özellikle Marxist bir yaklaşımla Osmanlı ve Türkiye toplumunun sosyo - ekonomik özelliklerini hazır bir kalıba yerleştiren çalışmalar sunmuşlardır. Bu grupta çalışan akademisyenler Osmanlı toplum tarihini farklı Marxist tarih şemaları kanıtlamaya yönelerek kendi içlerinde şöyle ayrılmıştır: 1) Osmanlı toplum yapısını feodal olarak açıklayanlar, 2) ATÜT olarak açıklayanlar, 3) Pre-kapitalist olarak açıklayanlar (Kaçmazoğlu, 2013b: 246). Ortaya atılan tüm bu tezlerin ortak yönü ise Türkiye'nin içinde bulunduğu az gelişmişlik düzeyinin kökenlerini geçmişte arama çabasıydı. Aslında genel eğilim yani 60'lı yıllardaki sosyoloji eğilimini iki blok halinde ayırmak, bizi tarihsel sosyoloji eğilimi içinde yer almayan sosyologların bu konuya ait bir görüşü olmadığını kanısına götürebilmektedir. Oysaki bu yanlış bir saptamadır. Örneğin, yapısal - fonksiyonist sosyoloji eğilimi içinde yer alan Mübeccel Kıray 1960'larda bahsi edilen Osmanlı toplum tarihine dair tartışmaların içinde bizzat bulunmuştur. Aynı şekilde tarihsel sosyoloji ekolü içinde yer alan Şerif Mardin Sosyal Bilimler Derneğinin İzmir'de yapmış olduğu ampirik temelli sosyal değişme araştırmasında yer almıştır. Bu anlamda oluşturulan karşılıklı kategoriler bazen bizi ekollerin kesişme noktalarını görmemizi engelleyebilmekte iken bazen de sosyologları belli kalıplara sokmayı zorlayabilmektedir. Sonuç olarak 1960'lı yılların sosyolojisini resmederken karşımıza çıkan iki ana akım sosyoloji eğilimini birbiriyle tartışan ve uzlaşamayan ekoller olarak görmek yerine bir çeşitlilik olarak görmemiz gerekmektedir. Çünkü bu sosyoloji eğilimlerin her biri Türkiye'nin toplumsal gerçekliğini gözlere önüne serecek resmin farklı çizgileri ve renkleridir.

İki Öncü Sosyolog: Behice Boran ve Mübaccel Kıray

Behice Boran

Yaşamı

Behice Boran 1 Mayıs 1910 yılında Bursa'da doğar. Kazanlı bir Tatar aileye mensup olan Boran'ın babası milliyetçi bir çizgiye sahip olan bir tüccardır. İlköğretimini okula gitmeden özel hocalar ile tamamlar. Arkasından İstanbul Amerikan Kız Koleji'ne giden Boran, buradan 1931 yılında mezun olarak aynı yıl Darülfünun Felsefe bölümüne girer. Ancak buradan mezun olmadan ayrılarak 1933 yılında öğretmenlik yapmaya başlar. Kolej hocalarının desteğiyle Michigan Üniversitesi'nden burs kazanmıştır ve böylece Amerika'ya doktora eğitimine gider. 1938 yılında '*A Study of Occupational Mobility: An Analysis of Age Distributions of Occupational Groupings in the United States, 1910-1930*' (Bir Mesleki Hareketlilik Çalışması: 1910-1930 (arasında) Birleşik Devletlerde, Meslek Gruplarının Yaş Dağılımının Bir Analizi) adlı çalışmayla doktor unvanını alır. Bundan bir yıl sonra 1939 yılında yeni kurulan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne sosyoloji öğretim üyesi olarak atanır. Aynı dönemde daha sonra birlikte *Adımlar* ile *Yurt ve Dünya* dergilerini çıkaracağı ve siyasi arenanın çalkantıları neticesi akademik bir krizi birlikte yaşayacağı Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu ve Niyazi Berkes ile DTCF'de göreve başlar. 1942 yılında Manisa'ya bağlı Tepecik köyü üzerine yaptığı bir alan çalışmasını doçentlik tezi olarak sunarak Doçentlik ünvanını alır. Maalesef İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca savaşın etkisiyle kaynayan cadı kazanının etkisi ve Türkiye'nin savaşın galibi olarak çıkan ABD'nin yanında yer almasıyla 'komünist' damgası taşıyan DTCF'nin üç hocasıyla birlikte 1948 yılında fakülteden ilişkisi kesilir. Boran'ın sosyolojiden uzaklaştırılması ise Türkiye sosyoloji adına önemli bir kayıptır. Akademiden atıldıktan sonra Boran artık siyasi arenada baş göstermeye başlar. 1950'de Barışseverler Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alır ancak cemiyetin faaliyetleri nedeniyle tutuklanarak hapse girer. 1962 yılında Türkiye İşçi Partisi'ne girerek 1965'te Türkiye İşçi Partisi Urfa milletvekili olur. Ancak Boran o dönem pek çok aydınımızın maruz kaldığı kötü akıbeti deneyimler. 1980'e kadar siyasi faaliyetleri nedeniyle dönem dönem tutuklanarak hapis hayatı yaşar. 1980'de yurt dışına çıkar, 1981'de yurda dön çağrısına uymadığı için vatandaşlıktan çıkarılır. 1987 yılında Brüksel'de vefat eden Boran'ın cenaze töreni eski milletvekili olduğu için TBMM'nde yapılarak Zincirlikuyu mezarlığına defnedilir (Akpolat, 2008: 90).

Behice Boran 20'nci yüzyıl Türkiye sosyalist hareketinin en önem-

li Marxist kuramcılarındandır ve Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal yapısının çözümlenmesinde sınıf analizini yetkin bir biçimde kullanışıyla müstesna bir yerde durur. Türkiye üzerine Marxist çözümlemelerde Behice Boran'ı sosyalist hareketin diğer kuramcılarından ayıran en önemli yanlardan biri ise toplumbilimci kimliğiyle siyasal kuramcı kimliği arasındaki ilişkidir. Cumhuriyetin ilk kadın sosyoloğu olan Behice Boran'ın, maddeci tarih görüşünün ve diyalektik yöntemin tarihsel ve toplumsal çözümlemelere uygulayışındaki yetkinliğinde toplumbilimciliğin payı büyüktür (Atılğan, 2009: 17).

Güçlü bir egoya sahip olan Boran, bunu tatmin edecek bir akademik kariyer hırsına sahip değildi. Mesleğiyle sosyal değişime katkıda bulunacağını düşünecek kadar işini önemsemekle birlikte üniversiteden çıkarıldıktan sonra muhakkak tekrar akademiye dönme yolunu aramamıştı (Çelik, 2002: 40). Onun yerine topluma katkıda bulunabileceği bir diğer yoldan, siyaset yolundan devam etmişti. Bu yolu seçmek Boran açısından bir kaçış değil tam tersine bir direnişti. *"Bu açıdan yaman bir kadındı. Büyük bir mücadele gücü vardı. Öyle kolay kolay alt edilemeyecek olan bir mücadele gücü... Sanyorum bu gücünü sosyalizme bağlılık duygusundan alıyordu. Zira dünyası sosyalizm üzerine kuruluydu. Onun için sosyalist hareketi yürütme hırsı tüm benliğini sarmıştı"* (Erik, 2002: 79). Çünkü Behice Boran açısından bir sosyolog ve bir aydın olmak, asla değiştirmeye çalıştığı toplumu tanımak, bunun için araştırmak ve araştırmaların sonucundan ibaret değildi. Onun yerine sadece fikir sahibi olmakla yetinmeyen, aynı zamanda sahip olduğu fikirler doğrultusunda toplumu değiştirmeye çabalayan eylemci kişiydi (Atılğan, 2009: 58). Böylesi bir aydın tanımı tam da Boran'ı tanımlıyordu. Fatmagül Berktaş ise *Olağandışı bir kadın* olarak betimlediği Boran'ı şöyle tanımlayacaktı: *"Yetkin bir bilim kadını, çok yetenekli ve mücadeleciler bir politikacı, bir siyasal önderdir, ama aynı zamanda eş-anne rolünü reddetmeyen bir zevce"* (Berktaş, 2002: 20). Boran'ı tanımının en iyi yolu kuşkusuz onun hayatına ve akademik eserlerinin yanı sıra benzer başarıyı yakaladığı politik yanı da incelemekten geçer. Ancak bu amaçla yola çıkan çalışma, Behice Boran'ı sosyolog kimliğiyle ve sosyoloji alanı içerisinde ele alıp bu alandaki eserlerinin bir incelemesini yapacaktır.

Toplumsal Tabakalaşma Çalışması

Behice Boran'ın burslu olarak gittiği Michigan Üniversitesi'nde yaptığı doktora tezinin konusu mesleki hareketlilikle ilgilidir. Boran, bu çalışmasında Alba Edwards'ın 'sosyo - ekonomik statü grupları'nı temel referans olarak ABD'de 1910-1930 arasındaki yıllarda ücretli

mesleklerde çalışan nüfusun, her bir on yılda, meslekler arasındaki akışkanlığını tespit etmeye çalışmıştır. Ayrıca meslek gruplarını sosyal tabakalar olarak ele alıp, bu toplumdaki tabakalar arası geçişliliğin nasıl olduğunu istatistiki veri ve grafiklerle ortaya koymuştur. Boran, tezinde meslek gruplarının yaş kompozisyonunu karşılaştırdığını ve buradan mesleki hareketliliği ölçmeye teşebbüs ettiğini, beyan etmektedir (Akpolat, 2013: 91). Tezinde mesleki farklılaşmayı yatay ve dikey olmak üzere iki farklı şekilde ele alarak dokumacılık, marangozluk ve duvarcılık gibi meslek grupları arasındaki farklılaşmayı *yatay farklılaşma* olarak adlandırır. Meslekler arasında hiyerarşi aratan *dikey farklılaşmayı* ise yaşam biçimi, toplumsal bakış açısı ve statü farklılıkları bağlamında ortaya çıkarmaya çalışmıştır (Koç, 2010: 34).

Behice Boran'ın tezinin temel kaygısı aslında Amerikan toplumu ve *sosyolojisindeki açık toplum* ideolojik söylemiyle ilgilidir. Bu ideolojik söyleme göre, bir toplumsal sistemde bütün bireyler eşit toplumsal fırsatlara ve avantajlara sahiptir; dolayısıyla sistem, tamamen bireysel beceriler üzerinden yükselir. Oysa işbölümü sistemi bireyin ancak birbirine yakın alanlarda mesleki beceriler kazanmasına izin verir ve yıllar geçtikçe meslek değiştirmek daha da güçlenir. Tam da bu yüzden *açık toplum*, meslekler arasında dikey geçişlere kapalı olduğu müddetçe, ideolojik bir söylem olarak kalır (Atılğan, 2009: 39). Boran'ın doktora tezinin niyeti ise Amerika'nın o günlerdeki sloganı olan *Her doğan çocuk devlet başkanlığına adaydır* önermesindeki sosyal sınıfların toplumda yükselmeye tam açık olduğu, sınıf, meslek ve statü farklılıklarının insanlar arasında eşitsizliğe yol açmadığı, insanların eşit olarak doğdukları ve toplumsal yaşam içinde de eşit şansa sahip olduğu iddiasını Marxist teori ışığında çürütmektir (Koç, 2010: 32). Boran, Uğur Mumcu'ya verdiği röportajında çalışmasının sonucuna dair şunları söyler: "*Hasılı, doktora imtihanlarını verdikten sonra bir yıldan fazla rakamlarla uğraştım durdum. Bir sürü cetveller, grafikler, ama sonuçları beni memnun etmedi. Otuz yılda gruplaşmalarda meydana gelen değişiklikler, sınıflar arası akışkanlıklar kadar, hatta belki daha fazla, otuz yıllık sürede çalışma hayatına yeni girenlerin tercihlerinin veya bulabildikleri iş olanaklarının sonucu olabilirdi. Oysa ben sınıfsal akışkanlığı doğrudan yakalayabilmek istemiştım. Profesörler heyetinin böyle bir tutkusunu olmadığı için ve de sunulan ciddi bir çalışma ürünü olduğu için tezi kabul ettiler ve beni son sözlü sınavdan geçirdiler*" (Mumcu, 1996: 19). Tezin kabul edilmesindeki diğer bir etken belki de Boran'ın muhteşem bir öğrenci olmasından kaynaklanıyordu. Öyle ki yıllar sonra ABD'de Boran'ın hocaları ile karşılaşan Mübeccel Kıray şu sözleri duymuştu: "*Onun gibi bir talebe bir daha gelmedi. Hepsi dahil,*

yerlisi yabancıları dahil" (Kardam, 2012: 39). Bu sözler bir öğrencinin duyup duyabileceği en güzel sözlerdi.

1934 yılında toplumu aydınlatmak ve değiştirmek adına nasıl bir yol izlenebileceği sorusuna yanıt bulmak amacıyla ABD'ye giden Boran, aldığı eğitimi ve çalışmaları sonucu aradığı yanıtları Marxizm'de bulmuştu. O dönemde kazanmaya başladığı sınıfsal bakış açısı onu, ne yapılması gerektiği, nasıl yapılması gerektiği, hem teorik olarak hem pratikte nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda aydınlatmıştı. Daha sonraları Lenin'i okuduğunda fikirle eylem arasındaki ilişkiyi, pratikte neyin nasıl yapılması gerektiğini kavramaya başlamıştı. Artık Boran'a göre bir fikir sahibi olmak demek, o fikri hayata geçirmek demektir (Koç, 2010: 35). Öyle ki fikir ve eylem arasındaki ilişkiyi Boran şöyle açıklayacaktı: "*Marxizm'le tanışmam bana bildiğim bir şeye yeni bir açıdan bakmayı da öğretti. Daha önceleri Türkiye'nin nasıl kalkındırabileceği, toplumların nasıl değiştiği konuları üzerinde dururken, şu sonuca kendiliğimden varmıştım. Fikirler ancak pratiğe, eyleme yansır-sa önemlidir. Eğer insanın yaşayışında hiçbir etki göstermiyorsa, o fikre sahip olmuştun ne, olmamışsın ne? Marxizm'i öğrenmeye devam edince anladım ki, bireylerin inandıkları fikirleri yaşamlarına geçirmelerine evet, ama toplumu değiştirmek ve geliştirmek tek başına bireyin yapacağı bir iş değil, örgüt işidir; yani parti işidir*" (Mumcu, 1996: 18). Amerika'daki çalışmaları esnasında Marxizm ile tanışan Boran, Türkiye'ye döndükten sonra ülkesini değiştirmek ve geliştirmek adına bu düşüncelerini gerçek hayata dönüştürecek. Çünkü Mumcu'ya söylediği gibi kafasının ardında Türkiye'nin *muasır medeniyete* erişmesi sorunu yatıyordu (Mumcu, 1996: 15). Boran doktora tezini verdikten sonra ise 'toplumcu bir toplumbilimci' olarak değiştirmek, geliştirmek, çağdaş uygarlığa erdirmek istediği ülkesine geri döndü (Atılğan, 2009: 40). Boran'ın toplumcu yani halkçı kimliği ise bundan böyle tüm düşüncelerinde kendini gösterecekti. "*En diktatör rejimler bile kendilerinin halkçı olduğunu iddia eder ve bu noktada kendilerini müdafaa etmek zorunda kalır. Halkçılık, vatandaş olarak ferde kıymet vermeyi tazammun eder*" (Boran, 1943b: 19). İşte bu toplumcu görüşüyle Türkiye'ye döndükten sonra toplumu analiz etmeye çalışacak ve çeşitli araştırmalar yapacaktı. Türkiye'yi gelişmiş Batı ülkelerinin refah seviyesine çıkarmak için uygulanacak tek yolun ise teknolojiyle bilimsel düşünceyle beraber gelen köklü bir toplumsal değişme olduğuna inanıyordu.

Toplumsal Değişmenin Kaçınılmazlığı

Topluluklarda temel olan hadisenin bir *oluş* yani değişme olduğunu belirten Boran, bunun için bütün sosyolojik araştırmaların az çok

dinamik olmak zorunda olduğunu söyler. Çünkü toplumun *statik* bir *strüktürü* yoktur. Bu yüzden araştırmamızı daraltmak ve bazı meseleleri daha inceden, teferruatıyla inceleyebilmek için *daha ziyade sosyal yapı* veya *daha ziyade sosyal değişme* üzerinde durabilinir. Fakat Boran'a göre unutulmaması gereken önemli metodolojik nokta şudur ki, herhangi bir zaman dilimi içinde aldığımız sosyal yapı *statik* bir gerçek değildir ve o zaman dilimi içindeki durumu dahi, ancak değişme seyri içinde anlaşılabilir. Yani sadece yapıya odaklanarak bakılan ve değişmeyi ihmal ederek yapılan bir araştırma bizleri gerçek sonuçlara götürmeyecektir. Çünkü "*esas olay zamanda süreklilik ve değişmedir... Diğer taraftan sosyal değişme olayları ancak o değişmelerin içinde yer aldığı sosyal yapıya nisbetle anlaşılıp izah edilebilir*" (Boran, 1945: 15-16). Boran bu fikirlerini (daha sonra detaylı olarak inceleyeceğimiz) Adımlar Dergisinin Ön Yazı'sında da paylaşır ve değişmenin kaçınılmazlığına vurgu yapar. Değişme kaçınılmazdır çünkü: "*Bugün geçiş halinde (transition) bulunan bir dünyada yaşıyoruz. Her şey hareket halinde... Zamanın seyri canlılığını kaybetmiş putları deviriyor, zorla ayakta tutulamaya çalışılan fosil kıymetleri kurumuş köklerinden söküyor, yere seriyor. Bu geçiş hali tarihin başka devirlerindeki geçiş hallerine benzeriyor. Bu daha kökten, daha esaslı, daha baş döndürücü... Cemiyetlerin bünyesinde, milletlerin milletlerle, insanın insanla olan münasebetlerinde, insanın tabiatla olan mücadelesinde, iş temposunda, münakale ve erişme vasıtalarının harikuladeliğinde, yaşayışta, zevklere velhasıl her şeyde bunun derin izlerini görüyoruz. Bu yaman seyre ayak uydurabilenler, bu seyrin akışı ile akabilenler kuruluşları ile, kültürleri ile yarına geçeceklerdir. Bu sele karşı, geçmiş asırların müzelik yadigarı olan kıymetlerini ayakta tutmaya çalışanlar ne kadar tutunmuş olurlarsa olsunlar bir çöp gibi oradan ortadan süpürüleceklerdir*" (Boran, 1943a: 1). Boran böylece geçmişi hasretle anmanın ve romantik bir bakış açısıyla eski günlere geri dönme arzusunun ne kadar yersiz ve imkânsız olduğunu vurgulamış olur. O halde bugünkü toplumun yarına devam edebilmesi için yapacağı tek şey, değişime ayak uydurmak ve sosyal dinamiği yakalamak olacaktır. Bunu yapabilmek için yani Boran'ın deyimiyle toplumsal değişmenin cemiyetin her yerinde uyum ve uzlaşma içinde ilerlemesi için hâlâ geçmişten gelen etmenlerin etkisindeki insan ilişkilerini, aynı tabiatla olan ilişkiler gibi bilimsel ve rasyonel bir şekle sokmak icap etmektedir (Boran, 1941d). Çünkü insan ancak bu şekilde eski düşüncelerinden, değer yargılarından ve bakış açılarından kurtulup kendini yeni değerlerle besleyebilir.

Bu yeni değerleri getirecek şeyin, toplumsal değişmeyle mümkün olacağına vurgu yapan Boran, bunun en temel göstergeleri olarak ise

şehirleşmeyi, teknoloji yoluyla elde edilecek köy kalkınmasına işaret eder. Öncelikle köyden şehre göçün zirai üretimin sonu anlamına gelmediğini, köylere modern teknik, rasyonel ve makineleşmiş teknik girdiği zaman şehirlere göçün fazlalaşacağını fakat bunun zirai üretimi etkilemeyeceğini yazar. Boran burada şehirleşmenin korkulacak bir şey olmadığını belirterek tam tersi toplumsal değişim adına gerekli olduğunu vurgular (Boran, 1940b). Şehirleşmenin yanında köylerde ne gibi değişikliklerin yapılacağı konusunda Boran şehir vasıflarının köye taşınması gerektiğinden bahseder: *“(a) Köydeki hayat seviyesini yükseltmek, köylüyü müreffeh kılmak istiyoruz. Bu arzunun tahakkuku zirai istihsalin inkişafına bağlıdır. Bu inkişaf ise ancak ileri tekniği, iş farklılaşmasını, mahsullerin kalite ve tenevvüünü artırmakla, kısacası zirai istihsal organizasyonu değiştirmekle olur, (b) Köy insanını ileri fikirli, hurafattan ve ananeden kurtulmuş, rasyonel, bilgili, kültürlü hale getirmek istiyoruz. Bu vasıflar şehir şahsiyetinin vasıflarıdır. Köy hayatına ve köy şahsiyetine arzu edilen vasıfları verebilmek için bu vasıfların dayandığı maddî hayat şeraitini köye getirmek lâzımdır”* (Boran, 1940a). Görüyoruz ki Boran köy kalkınmasını Türkiye’nin toplumsal değişimi açısından son derece önemli bulurken şehirleşmenin yaratacağı dinamizmin de bir o kadar altını çiziyor. Yani burada toplumsal değişimin kaçınılmazlığından bahsedilirken, köy ve şehrin birbirinden ayrılmaz bir ilişki içinde ve bunların birbirini etkileyen bütünü parçaları olduğunu vurgulanıyor. Bu bakış açısına göre köy değiştikçe şehir değişecek, şehir değiştikçe de köy değişecektir. İşte bu çıkarım bizi Boran’ın köy ve şehir çalışmalarındaki bütüncül görüşüne götürecektir.

Köy ve Şehir Çalışmalarındaki Bütüncül Görüşü

Boran’ın özellikle köy ve şehir çalışmalarında özellikle vurguladığı bir nokta vardır ki buradan onun metodolojisinin önemli kısımlarına da ulaşmış oluruz. Vurguladığı bu nokta her türlü ikiliği yani modernitenin bizlere dikte ettiği bir görme biçimi olan düalizmi reddetmesidir. Boran bu düalizmi hatalı bulur ve reddeder. Bunlardan en başta gelen ve Boran’ın analiz ettiği ise şehir - köy ikiliğidir. Şehir köy ikiliği bir kere kurulduktan sonra bütün olumlu taraf, gelişmeye dair söylemler şehre odaklanırken köy geri kalmanın, değişmemenin tüm olumsuz anlamlarını kendisine çeker ve sanki köy ve şehir arasında hiçbir bağlantı yokmuş gibi bir anlam ortaya çıkarır. Oysaki ne köyü düşünmeden kenti, ne de kenti düşünmeden köyü anlayabiliriz. Bu yüzden Boran şehir - köy ikiliği ile başlayarak köy veya şehir romantizmi yapanların yolunu dar ve tek taraflı bulur çünkü köy davası, cemiyet davasının bir parçasıdır. O yüzden Boran, bu dava cemiyet davası dışında yürü-

tülemez, der ve ekler: *“Garptan öğrendiğimiz dersle biliyoruz: köyleri geri bir halde bulunan bir cemiyet bünyesi içinde mamur ve müreffeh şehirler gelişemez ve gelişmeyi sürekli bir hale getiremez. Bunun gibi, şehirleri sefalet içinde yüzen bir cemiyet yapısında sürekli bir köy refahı olamaz. Şehirle köy ahenkli bir surette el ele vermedikçe ne köyde, ne şehirde hakiki refah güneşi doğamaz”* (Boran, 1943a: 2-3). Bu anlamda Boran köy ve şehrin birbirinden ayrılmaz öğeler olduğunu vurgulamış olur ve köy-şehir düalizminin üstesinden bu şekilde düşünülerek gelinebileceğini savunur.

Hatta köy kalkınmasını şehir kalkınmasının temeli olarak gördüğünden köyün değişmesi, gelişmesi ve kalkınmasına son derece önem atfedecek ve üzerine sayfalarca yazılar yazacaktır. Sosyal İlimler Mecmuasına yazdığı *“Köy Davası ‘Şehirleşmek Davasıdır’* adlı makalede bir toplumun gelişmesinde köy meselesinin ne kadar önemli olduğunu düşündüğünü henüz başlığı okurken dahi anlarız. Boran bu yazıda köy kalkınması memleketin dahilî meselelerinin başında geldiğini belirtir ve kişilerin köye dair iki farklı bakış açısının olduğunu söyler. Birincisinin hayırsever, merhametli kimselerin aldığı tavır olduğunu ve bunun o kimseleri sürdüğü basit ve iptidaî hayattan dolayı köylüye acımak ve onlara yardım etmek arzusuyla elbise, ilâç dağıtmak, köye doktor götürmek gibi yardımlara yöneldiklerini belirtiyor. İkinci grup ise, köy ve köycülüğün romantikleştirilmesi ve bir köy, ütopyası kurulmasını sağlayan kişiler olduğu görülüyor. Bu köy ütopyasında yapılmak istenen şeyin ise köyü “köy” olarak idame ettirmek, insanları toprağa bağlı bırakmak, şehirlere muhaceretine mani olmak olduğunu söylüyor. Ancak Boran’a göre her iki düşünce biçimin de köy sorununun halletmek için gerekli reel ve rasyonel zihniyete yabancıdır. Çünkü *“köyü köy olarak bırakmak değil, şehirleştirmek lâzımdır. Bu bakımdan köy davası, şehirleşmek davasıdır”* (Boran, 1940a, 146-149).

Bu bütüncü görüş içerisinde köyün ve dolayısıyla şehrin gelişiminde ise teknolojinin önemini vurgular. Boran’ a göre modern tekniğin memleket genişliğinde bilinçli ve kontrollü bir şekilde uygulanmasıyla hem zirai kalkınmamızı, hem sanayileşmemizi geliştirmiş oluruz. Çünkü zirai üretimi sanayiden, köyü şehirden ayrı tanımlamanın hatalı olduğunu, zirai ve endüstriyel üretimin iktisadi sistemin parçaları olduğunu belirtir ve buradan tekrar köy ve şehrin ayrılmaz bir bütünün parçaları olduğunu tekrar vurgular: *“Köy ve şehir daha geniş cemiyet bünyesinin cüzleridir; birbirinden müstakil değildirler. Köyle şehir diye bir ikilik olmamalıdır ve her ikisi aynı sosyal bünyeye malik olduğu takdirde memleket genişliğindeki sosyal bünye mütecanis ve ahenktar bir mahiyet alır”* (Boran, 1940b). Bu anlamda denilebilir ki Boran’a göre

köy davası “köye dönmek” veya köyü kendi iktisadî ve sosyal şartları içinde bırakmak değil, bilâkis o şartları değiştirmektir. Ancak köy davasını tam olarak hallettiğimiz gün köy ve şehir arasındaki büyük farklar, tezatlar kalmayacaktır (Boran, 1940b, 183-190).

Görüldüğü üzere bu bütüncül bakışın Boran’ın metodolojindeki önemini göz ardı etmek imkansızdır. Bu açısına göre bir köy analizi yapıldığında ona şehirden bağımsız bir oluşum gibi görmek yanlış olacaktır. Çünkü Boran’a göre köydeki olaylara dair gözlem, araştırma ve çözümleme yaparken bu bütüncü görüşten hareket etmek gerekliliği vardır ve bu çok önemli bir metodolojik noktadır. Çünkü aksi taktirde ne kadar köy görsek ve inceleme yapsak da bu incelemeler birer olaylar yığını olmaktan öteye gidemez, Boran’ın tabiriyle ancak “*fotoğraf makinesi gibi*” üzerinde düşünülmemiş tasvirler verir. Boran’ın burada hadiseler arasındaki ilişkinin önemine vurgu yaptığını ve bilimsel çıkarımların ancak bu bağlantılar sonunda ortaya çıktığı vurgusu yaptığını yorumunu çıkarabiliriz. Öyle ki Boran bilimsel bilginin amacının ne olduğunu açıklarken bunun ilişkileri belirlemek, bu ilişkilerin genel formüllerini bulmak ve bu şekilde olayların “*neden ve nasıl*”ını açıklamak olduğunu söylüyor. Ona göre bu çeşit bir tasvirin amacı da bilgi bolluğunu çoğaltmak değil, fakat bu bilgiye dayanarak bunu eyleme dönüştürmek ve erişilmek istenen hedeflere en az zamanda ve emek ile varabilmek olduğunu belirtiyor. Boran’ın temelde vurgulamak istediği noktanın ise parçalar arasında ilişkisellik kurarak araştırılan konuya, mekâna, olaya ait çıkarımlar ve yorumların yapılabilmesi ve bunlara ilişkin özgün sonuçlar çıkarılabilinmesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu şekilde her parçaya kendi gerçekliği ve koşulları içinde bakarak bütünü analiz etmek mümkün olacaktır. Diğer türlü “*tek tek ağaçlara bakmaktan ormanı görememek*” olacaktır. (Boran, 1943d: 111-112).

Toplumsal Yapı Araştırmaları

Behice Boran’ın sosyoloji literatürünün temel eserleri arasına girecek olan çalışması “Toplumsal Yapı Araştırmaları” adlı sosyolojik alan araştırmasıdır. Öğrencisi Mübeccel Kıray hocasının kitabı yayınladığı dönemde “sosyal yapı” kavramının dahi pek bilinmediğini, sosyal yapı dendiğinde kişilerin aklına “bir çimento yığını mı?” gibi soruların geldiğini söylerken Boran’ın dönemin akademisyenleri arasındaki özgün yerini de vurgulamış oluyor. Kıray’ın kitaba dair yaptığı benzetme ise şöyle idi: “*‘Sosyal Yapı Araştırmaları - İki Köy Grubunun Mukayeseli Araştırması’ kitabı ilk çıktığı zaman, hani çok iyi bir tiyatro eseri veya inanılmaz derecede heyecan veren bir konser dinlenip, konser bittiği za-*

man ne olur? Alkış olmaz inanılmaz bir sükût olur ya o zamanda böyle bir sessizlik oldu... O kadar çarpıcı bir kitaptı ki, iki ay kimse bu kitaba dokunmadı. ...Niye? İnanılmaz kapsamda bir kitaptı. Ve bir evrimsel değişme teorisinin araştırılmasıydı" (Kıray, 1999b: 70). Öyleyse bu kitabı o dönem için (ve hâlâ geçerli olmakla birlikte) farklı kılan neydi? Bu çalışmaya dair Boran'ın özgün çıkarımları nelerdi? Boran nasıl bir metodoloji kullanmıştı? Hangi köyler nasıl değişiyordu, köylerin değişmesinde tetikleyici faktör neydi? Kadın bir araştırmacı olması çalışmasını hangi sorunsallara yer vermesini sağladı? Şimdi ise bu soruların cevaplarını arayalım.

'Toplumsal Yapı Araştırmaları'nın inceleme alanı Manisa'ya bağlı sekiz ova köyü (*Adiloba, Tepecik, Sarıçam, Kepenekli, Yılmaz, Saruhanlı, Hacı Rahmanlı, Paşa*) ve beş dağ köyü (*Siyetli, Kuruköy, Dazyurt, Yayla, Kışla*) üzerindedir. Boran öncelikle mıntıkanın köylerini başlıca iki büyük sınıfa ayırır; birincisi 'ova köyleri' ve ikincisi 'dağ köyleri'dir. Bu iki köy tipi ekonomik temel, nüfusu, mekanda aldıkları şekil, sosyal şekillenme ve hayat seviyesi itibariyle birbirinden çok farklı vasıflar gösterir. Boran iki kutup teşkil eden bu iki çeşit köy arasında üçüncü bir çeşit olan orta tipte, dağların ovalara bakan cephelerinde bulunan köylerden de bahseder. Bunlara aynı zamanda 'sınır' veya 'geçiş' köyleri de denilebileceğini belirtir. Bu üç çeşit köy esas köy tipleridir ve bunlar yaşam şartlarına, toplumsal örgütlenme bağlamında bir ayrılıştır (Boran, 1945: 22-23). Boran'a göre ilk bakışta bu ayrılış coğrafi şartlara göre gibi görünür ancak gerçekte bu böyle değildir: "Köyler arasındaki sosyal farkları doğuran amil coğrafi şartlar değil, ekolojik mevkidir, iktisadi temel farkıdır" (Boran, 1945: 23-24). Boran bu 'ekolojik mevkiiy' köylerin şehirden uzak olup olmayışına göre ve 'iktisadi temel farkı' da köylerde üretilen ürünlerin pazarda değerlendirip değerlendirilmeyişiyle birlikte üretim biçimine göre analiz eder.

Boran çalışmasında üç farklı köy çeşidinden bahsetse de temelde incelediği ova ve dağ köyleri ve bunlar arasındaki farklardır. Bu anlamda bu köylerden Adiloba ve Siyetli köyleri temel örneklem olarak almıştır. Boran ova ve dağ köylerinin özelliklerini şöyle betimler: Ova köyleri şehir ile yakın, ulaşım ile haberleşme araçlarına sahiptir ve piyasaya dönük üretim yapar. Buna karşılık olarak dağ köyleri ise şehirden uzak, ulaşım ile haberleşme araçları bakımından yetersizdir ve geçimlik üretim yapar. Bu anlamda Boran ova köylerini açık köyler olarak tanımlarken, dağ köylerini kapalı köyler olarak tanımlar (Boran: 1945: 22-24). Toplulukların 'kapalı' veya 'açık' olma halinin ve derecesinin ölçüsünü ise dışla olan münasebetleri belirlemektedir (Boran, 1943e: 125). Toplumsal değişimi getirecek olan bu dışla olan münasebetleri

ise şöyle özetler. İlk olarak piyasaya dönük üretim olup olmadığına bakar: “Üretim Dünya piyasası için bir veya başlıca birkaç mahsul yetiştirilen zirai bölgelerdeki köyler [ova köyleri] hâlâ kendi yağıyla kavrulmak halinde olan [dağ köyleri], dışla iktisadi bağı gevşek köylerden daha çabuk ve belli bir surette değişiyorlar” (Boran, 1945: 178). İkinci olarak ise köylerin şehre yakın olup olmamasının ne gibi sonuçlar çıkardığını çözümler. Ancak belirtmek gerekir ki Boran köyün şehre olan yakınlık veya uzaklığı mekansal bir belirlenimden ibaret değildir. “Şimdi mesele böyle cemiyet münasebeti bakımında konunca, sadece kilometre ile ölçülen uzaklık, yakınlık kendi başına fazla bir şey ifade etmez. Asıl mühim olan taşıma ve haberleşme vasıtalarının, demir yollarının ve otomobil ve kamyonların işlediği yolların vaziyetini dikkate almaktır. Bir nüfus topluluğunun mevcut yollar sistem, ne, taşıt ve haberleşme vasıtalarının durumuna göre mevkii nedir? Cevap verilmesi gereken soru budur” (Boran, 1943e: 125) derken ulaşım ve iletişim kanallarının bir köyün değişim sürecindeki önemini vurgular ve Manisa köylerindeki “sosyal değişme ve şehirleşme hali, şehirden uzaklığa ve şehirle olan münasebetlerin sıklığına göre değişiyor. Ova köyleri arasında şehre daha yakın, ve otobüs, tren gibi irtibat vasıtaları olan köyler, daha gerideki ve bu vasıtaları olmayan köylerden daha fazla şehirleşmiş görünüyorlar. Dağ köyleri ise, şehirleşme bahsinde ova köylerinin hepsinden keskin bir suretle ayrılıyor” (Boran, 1945: 207) der. Buna ek olarak bir analiz daha sunan Boran, kasabalara yakın olan köylere göre şehirlere yakın olan köylerin daha çok geliştiğini; en çok gelişme gösteren köylerin ise büyük şehirlere yakın olan köyler olduğunu söyler. “Köylerimiz değişme halinde olmakla birlikte hepsi aynı derece ve süratte değişmiyor... Şehirlere yakın köylerle uzak köylerin vaziyeti aynı değildir, büyük şehirlerin yanında olan köylerle küçük kasabaların civarında olan köylerin vaziyeti de aynı olamaz. Esas bir kaide olarak diyebiliriz ki, umumi iktisadi ve teknik şartlar aynı olmak şartıyla, bir köy ne derece şehre yakınsa ve yakın olduğu şehir ne derece büyük bir şehirse, o büyük cemiyet hayatı o derece şehrinkine benzer ve o derece süratle değişir” (Boran, 1943e: 124). Toplumsal değişimin bir başka göstergesi de şehir kültürünün köydeki geleneksel aile, akrabalık dahil birçok yapıya sirayet edip etmemesi ve köydeki değerlerin çözülmeye doğru gitmesidir. “Ova köylerinin yüksek iktisadi seviyesi, köylerin gittikçe ‘açık’ bir hale gelmesi, şehirleşmesi, tesirini köy aile yapısında da gösteriyor. Bir, evlenme adet ve kaidelerinde değişiklikler olmuştur. İkincisi, aile grubu ‘basitleşmiş’, küçülmüş, akrabalık münasebetleri gevşemiştir” (Boran, 1945: 178). Bu anlamda bahsettiğimiz köylerin şehirleşmesiyle birlikte toplumsal kurumların her alanında da değişme gözlenmiştir. Kuşkusuz bu değiş-

menin hızı ova köyü ve dağ köyü arasında farlıdır dolayısıyla buradan dağ köylerinin değişmeye direnç gösterdiği veya değişmediği gibi bir sonuç çıkarmak yanlış olacaktır. Şehre olan uzaklığı ve şehirle olan ilişkilerdeki kopukluk, şehirle bağlantısını sağlayacak ulaşım araçlarından mahrumiyeti, ancak kendisine yetecek kadar üretim yapan geçimlik ekonomisi gibi nedenlerden dolayı dağ köyleri ova köylerine göre daha yavaş değiştiğini ve şehirleştiğini söylemek doğru olacaktır.

*Toplumsal Yapı Araştırmaları'nın metodolojik önemine geldiğimiz vakit ise çalışma esas önemini Behice Boran'ın, diyalektik yöntemi kullanış bakımından kazandığını söyleyebiliriz. Boran bu çalışmada yürüttüğü tartışmaları daima tarihsel maddeci bir perspektifle, diyalektik yöntemle yürütür; yazdığı bütün yazılarda ve giriştiği bütün tartışmalarda yöntem sorunlarını ısrarla ve durmaksızın vurgular (Atılğan, 2009: 133). Bu anlamda Behice Boran'ın Türk sosyolojisi açısından ayırt edici özelliği, toplumsal yapı çözümlemelerinde materyalist yöntem anlayışını kullanması ve bu yöntemi saha araştırmaları yoluyla deneyerek geliştirmesinden kaynaklanmaktadır (Topses, 2013: 1). Saha araştırma tekniği olarak ise nicel yöntemlere başvuran Boran, ortaya çıkan sonuçları birer veri yığını olmaktan çıkarıp ilişkisellik içeren bir toplumsal değişme analizi sunar. Bu anlamda bu çalışmayı önemli kılan başka bir yan da Kayalı'ya göre saha araştırması tekniğine dayanan ampirik çalışmaların yolunu açmış olmasıdır. Bu durum oldukça önemlidir çünkü 1960 sonrasında çoğu sosyoloğun sorunu algılayış biçimini anlamlandırmak bakımından yararlıdır (Kayalı, 2001: 151). Bu çalışma böylelikle kendisinden sonra gelen sosyolojik araştırmacılara temel bir kaynak olacaktır. Böylesi sosyolojik çalışmalara öncülük edecek olan Boran "*Marxist perspektifi benimseyerek ülkenin toplumsal yapısını araştırma üzere yola çıkan ilk kişi*"dir (Atılğan, 2009: 116). Temeldeki amacı köy ve şehir ilişkiselliği içinde toplumsal değişme süreçlerini analiz ederek Türkiye'nin nasıl gelişeceğini bir resmini çizmek ve buna uygun politikaların neler olabileceğini saptamaktır.*

Sosyolojik araştırmalar adına temel oluşturan bu çalışmanın vurgulanması gereken diğer önemli bir yanı ise Boran'ın bu çalışmasında aile konusu çerçevesinde toplumsal cinsiyete dair yapmış olduğu analizleridir. Atılğan'ın da dikkatini çeken bu nokta Boran'ın toplumsal değişime ilişkin araştırma ve çözümlemelerinde üretim ve mülkiyet ilişkilerine odaklandığını ancak toplumsal cinsiyet ilişkilerinin üzerinden atlamadığını her ikisini sentezleyerek toplumsal cinsiyet ilişkilerini üretim ve mülkiyet ilişkileri içine yerleştirerek gösterilir. Boran'ın araştırma boyunca toplumsal cinsiyet üzerine somut gözlem, araştırma ve mülakatlardan yola çıkarak yaptığı tahliller, kendi döneminde,

yani 1940'lı yıllarda emsalsiz bir çalışmanın örneğidir ve bu günümüz tartışmaları için de kıymetlidir. Çünkü Behice Boran bu çalışmayla beraber kadınla erkek arasındaki aşağılık-üstünlük, tabiiyet - hakimiyet ilişkilerinin hangi şartlar ve nedenlerden kaynaklandığını sosyolojik bir araştırma sorusu olarak formüle etmektedir (Atılğan, 2009: 140). Kadın bir araştırmacı olması kuşkusuz ataerkil toplumdaki kadın erkek eşitsizliğine karşı onu daha duyarlı kılmış olabilir. Ancak nice kadın araştırmacı vardır ki toplumdaki bu eşitsizlikleri olağan kabul edip inceleme nesnesi haline dahi getirmez. Oysaki Boran için kadın ve erkek ilişki aynı zamanda toplumsal değişimin ilk başta belki fark edilmeyen ancak önemli bir parçasıdır. İşte Boran bu göz ardı edilen, sorgulanmayan, doğal kabul edilen toplumsal cinsiyete dair eşitsizlikleri böylece göz önüne getirmiş ve olaylara bakarken feminist bir gözlük kullanmıştır.

Boran yapmış olduğu bu köy çalışmasıyla elde ettiği gözlemler sonucu aile içinde kadın ve erkeğin sosyal mevkileri (status) birbirinden çok farklı olduğunu erkeğin *"hakim ve üstün"*, kadının *"tabi ve aşağı bir mevkide"* olarak tanımlandığını, bu farklılığın dağ köylerinde daha kuvvetli bir şekilde hissedildiğinden bahseder (Boran, 1945: 246). Bunun nedeninin ise dağ köyünün ova köyünden daha az hareketli ve dışa kapalı olmasına bağlar. Kadın ve erkek arasındaki bu keskin fark ise kadınların daha dar bir sahada daha az hareket etmesinden kaynaklanmaktadır (Boran, 1945: 173). İşte böylesi kapalı ve dar bir toplum ataerkilliğin yerleşmesine daha da imkan verir ki böylesi bu toplum yapısı, kadının kendi ezilmişliğini, sınırlı özgürlüğünü sorgulamasına olanak vermez. Kuşkusuz bu tablo toplumsal değişimin olmadığı anlamına gelmez. Boran'ın daha önce vurguladığı gibi farklı köy tipleri farklı değişme hızına sahiptir. Peki ya köyleri içyapı farklılıklarına göre ele aldığımız vakit nasıl bir sonuç ortaya çıkar? *"Köyleri, içyapıları bakımından aldığımız zaman, köy topluluklarının birer bütün olarak tek-örnek (uniforme) değişmedikleri görülüyor. Köy topluluğu içinde, şehirle en fazla temasta ve iktisadi vaziyeti iyi olanlar daha şehirleşmiştir. Mesela, kadınlardan ziyade erkekler ve fakir köylüden ziyade zengin köylü şehirleşmiştir"* (Boran, 1945: 207). Burada yapılmış olan tabakalaşma temelli bir eşitsizliğin getirmiş olduğu bir değişme hızında bahsedilmektedir. Boran aslında ova ve dağ köyü temelli bir araştırma yapmış olsa da sadece bu köylerin arasındaki farklılıkları söylemekle yetinmemesi aynı zamanda daha detaylı bir şekilde köy içi yapılara odaklanarak toplumsal tabakalaşma eksenli eşitsizlik analizleri de sunmuştur. Yani Boran bu çalışmasıyla sadece makro yapılara odaklanmayıp mikroya değinmesi aynı zamanda kaçındığı düalizmin

(ova köyü - dağ köyü ikiliğinin) üstesinden gelmesine de yardımcı olmuştur.

Boran kadın erkek arasındaki hiyerarşik ilişkileri gözler önüne sererken şu soruyu sorar: *"Nesiller arasındaki münasebetler sahasında ana baba otoritesi yıkılır, aile daha ferdiyetçi bir hal alırken kadın erkek münasebetleri neden aynı derecede bir değişme hali göstermiyor?"* Boran burada var olan eşitsizliğin dirençli ve değişmeye meydan okuyan karakterini sorgular. Boran köylerde erkek evlatların kendi geleceğini kurmakla ekonomik bağımsızlığın beraber yürüdüğünü; yaşamını idame ettiren veya edebileceğini düşünen erkek evlatların babaya bağlı olma zorunluluğunu hissetmediğini; toprağın da verimli olmasıyla mahsullerin iyi kazanç getirmesi, köyde dükkan açabilmesi veya diğer köylerde seyyar satıcılık yapabilmesi gibi olanakların erkek çocuklara 'ekonomik fırsatlar' verdiğini söylerken aynı durumun kız evlatlar için geçerli olmadığını belirtir. Ancak kadının köyde önemli bir ekonomik unsur olmasına rağmen yerinin sıkı bir biçimde aile üretim sistemine bağlı olduğunu ve erkek evlat gibi ekonomik sistemde yer bulabilmesinin imkânsız olduğunu vurgular. Kadının üretim sistemindeki fonksiyonunun ise sadece 'emek temin etmek' olduğunu gözlemler. Bu noktadan sonra ise oldukça önemli bir tespitte bulunan Boran, kadının emeğiyle çalışan, üreten kişi olmasına yani *"mühim bir iktisadi unsur olmasına"* rağmen neden toplumdaki ekonomik sistemde önemli bir birim olmadığını izahını yapar: *"Kadın işçidir; erkek ise istihsal tanzim ve kontrol eden "manager" veya "entrepreneur"dür. Bunun için mühim bir iktisadi unsur olduğu halde kadının sosyal mevki aşağıdadır. İktisadi fonksiyonla sosyal mevkiinin ilişkili olduğunu kabul etmeyen bazı sosyal antropologlar, kadının mühim istihsal unsuru olduğu cemiyetlerde de erkeğe tabi olduğuna işaret ediyorlar. Halbuki mühim olan nokta sadece istihsalde bir unsur olmak değil, fakat istihsal sisteminde alınan mevkidir"* (Boran, 1945: 189-190). Yani üretimin önemli bir parçası olan, çalışan bu kadınlar ortaya çıkan ürünün sonraki aşamalarında kesinlikle yer almaması veya almasına izin verilmemesi ve bu noktada kontrolü ve kararı verenin erkek olması kadını üretim sisteminin en alt tabakasına yerleştirip 'önemsiz' bir konuma yerleştirmiştir. Buradan sonuçla diyebiliriz ki Boran bu çalışma ile (feminist araştırmacılar ne kadar farkında bilmiyorum ama) Türkiye'de Marxist feminizmi kullanan ilk kadın sosyolog olarak kadın araştırmaları kapsamında yer almaktadır.

Kuşkusuz Boran'ın 1941-42 yılları arasında Manisa köylerinde yapmış olduğu bu derinlikli çalışma hakkında daha pek çok çıkarım veya yorum yapılabilir. Atılğan'da dediği gibi *Toplumsal Yapı Araştır-*

maları sadece bir sonuç olmakla kalmamış ayrıca daha sonra gelecek çalışmalar için bir girdi olmuştur (Atılğan, 2009: 132). Son olarak diyebiliriz ki bu değerli çalışma hem metodolojisiyle hem de kurduğu ilişkisellik içinde bütüncü bir yaklaşımla ortaya çıkardığı özgün sonuçlarla Boran'dan sonraki sosyal bilimciler için bir kılavuz niteliğindedir.

Dergilerdeki Yazıları

Behice Boran'ın sosyoloji çalışmalarının temeldeki hedefi toplumsal değişmeyi sağlayacak unsurları keşfetmek ve bunu toplumun bütünüyle paylaşarak Türkiye'yi Batılı medeniyetler gibi refah seviyesi yüksek bir ülkeye dönüştürmektir. Bu anlamda öğretim üyeliği süresince sadece öğrencilerine ders vermekle ve saha araştırmaları yapmakla yetinmemiş aynı zamanda kurucusu ve yazarı olan iki dergide, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*, aktif olarak kendi düşüncelerini kaleme alarak Türkiye adına gerekli bir toplumsal değişmenin savunucularından olmuştur.

Bu dergilerin, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*, kuruluş dönemi aynı zamanda dünyada köklü bir takım değişmelerin olduğu II. Dünya Savaşı yıllarına denk gelir. Türkiye bu savaşın içinde yer almasa da ideolojik olarak toplumun içinde belirli görüş kamplaşmaları olduğu bilinmektedir. Koç'un da belirttiği gibi Almanların Avrupa'da ilerlediği savaşın ilk yıllarında, Türkiye'deki milliyetçi ve hümanist görüşlerin taraftarları arasındaki çekişme gittikçe artmaktaydı. Milli Şef döneminde Anadoluçuluğun ve ırkçılığın, savaş kışkırtıcılığının, demokrasi ve modernleşme karşıtlığının ayyuka çıktığı bir ortamda kendi düşüncelerini duyurabileceği daha geniş bir eylem alanı arayışı içine giren Behice Boran, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF) içinden Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, fakülte dışından da Adnan Cemgil ile birlikte *Yurt ve Dünya Dergisi'*ni yayınlamaya başladılar. Böylece Boran kendi tarafını ve düşüncelerini daha fazla kişiye ulaştırabilecekti. Çünkü bilim insanının topluma karşı olan sorumluluğunun gereği olarak, bilgilerini ve düşüncelerini sadece üniversite içinde değil üniversite dışındaki okuyucularla da paylaşabilmek, fikirlerini yaymak, tartışmaya açmak ve geliştirmek ihtiyacındaydı. İlk sayısı Ocak 1941'de çıkan *Yurt ve Dünya*, makalelerinde hümanizmin, Doğu-Batı ve kültür sorunları çerçevesinde çağdaş düşün akımlarının tartışıldığı, ilerici ve yurtsever olarak tanımlanabilecek bir aylık düşün ve edebiyat dergisiydi. Behice Boran'ın sahipliği ve genel yayın müdürlüğü 1942 yılının Kasım ayına (derginin 21. Sayısına) kadar sürdü. Bu sayıdan sonra çok belirgin olmayan nedenlerden dolayı *Yurt ve Dünya'dan* ayrılarak, 1943 yılının Mayıs ayında Muzaffer Şerif Başoğlu ile birlikte *Adımlar*

*Dergisi'*ni çıkarmaya başladı (Koç, 2010: 63-65). İki dergi karşılaştırıldığı vakit *Adımlar* dergisinin siyasal anlamda daha solda durduğunun açıkça anlaşılacaktı (Kayalı, 2002: 90).

Öncelikle dergilerin isimlerinin analiziyle başlayacak olursak; *Yurt ve Dünya* dergisinin başlığından Türkiye meseleleri hakkında kafa yoran ancak dünya konjonktüründen ülkesini soyutlamadan dünyada olup bitene dair ilişkisellik kuran bir amacı var gibi görünüyor. Burada Türkiye'yi kendi içine kapatmanın olanaksızlığını ve tam aksine dünyadaki gelişmelerin mutlaka her ülkeyi olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemesinin kaçınılmazlığı hissi veriliyor. Zaten derginin ön yazısında yurt ve dünyanın ilişki içinde olduğu, bu ilişkinin mekansal değil parça bütün ilişkisi bağlamında ele alınması gerekliliği anlatılıyor (imzasız, 1941: 1) *Adımlar* ise okuyucuya değişim ve ilerleme duygusunu veriyor. Derginin ön yazısındaki ilk cümleler "*Bugün geçiş halinde (transition) bulunan bir dünyada yaşıyoruz. Her şey hareket halinde..*" diye başlarken yaşanan değişimin "*daha kökten, daha esaslı, daha baş döndürücü*" olduğu vurgulanıyor (imzasız, 1943a: 1). Kasapoğlu'nun *Adımlar* dergisinin semiyotik incelenmesinde söylediği gibi derginin adının *Adımlar* olması bile her şeyden önce derginin değişmeye ve gelişmeye vurgu yaptığını gösterir niteliktedir (Kasapoğlu, 2011: 35-187). Her iki dergi temelde bir Batıyla bir etkileşim ve toplumsal değişme algısı yaratır ki her iki dergide Boran'ın ele aldığı konulara baktığımız zaman ise Çelik'in vurguladığı gibi *Yurt ve Dünya*'da ve *Adımlar*'da Boran yazdığı tüm sosyoloji tetkikleri ve sanat-edebiyat eleştirilerinde bu değişime yönelik mücadele niyetini görmek mümkündür. Her iki dergiyi ayırdığımız zaman ise, Boran'a ait *Yurt ve Dünya*'daki yazıların daha çok köy, işçi ve şehir meseleleri üzerine saha çalışmaları ve edebiyat tenkitleri olduğunu görülürken, *Adımlar*'daki yazıların daha popüler ama genel bilimsel ve sanatsal meseleler üzerinde duran yazılar karşımıza çıkar (Çelik, 2002: 41). Akpolat da benzer bir biçimde Boran'ın *Adımlar*, *Yurt ve Dünya* dergi yazılarının ağırlıklı konusu toplumsal değişme bağlamında şehirleşme ve sorunlarıyla birlikte köy kalkınması olduğunu söyler ve Boran'ın toplumsal değişmeyi Marxist bir şekilde, üretim araçlarının ve kullanılan enerji türünün değişmesiyle birlikte yaşanan evrensel bir toplum hadisesi olarak kavramlaştırırken bu değişmeyi üretim biçimi ve ekolojiyi, yani dışla olan münasebeti, merkeze alarak, tanımlamakta olduğunu söyler (Akpolat, 2013: 95; 2008-845). Boran *Yurt ve Dünya*'daki "*İptidailik ve Medenilik Meselesi*" adlı yazısında toplumsal değişimin topyekûn tüm alanlarda, kurumlara veya mekanlarda aynı hızda olmadığını farkındalığı içindedir. Boran'a göre toplumlar değişirken bütün cepheler aynı süratle değişmezler. Bazı sahalarda ilerlemeler olurken diğer sahalarda bir

müddet duraklayabilir veya daha yavaş değişir. Bu vaziyet gerginlikler ve sarsıntılar doğurabilir. Ancak toplumlarda değişimin hızının farkı gerginlikler, sıkıntılar, uzlaşmazlıklar doğursa da bu durumu böyle kabul etmek gerekir. Toplumsal değişimin ahenkli bir şekilde ilerlemesi için önerisi ise bir halde bulunan ve hâlâ geçmişten gelen faktörlerin etkisindeki insan ilişkilerinin bilimsel ve rasyonel bir hale getirmektir (Boran, 1941d). Benzer bir şekilde *Adımlar*'da "Değişme Halinde Köyle-rimiz" adlı yazısında ekolojik bir değerlendirme yaparak değişmeden bahseder ve köylerin daha yavaş değiştiğini, ilk başta değişmiyor, yerinde sayıyor gibi görünse de detaylı bir inceleme sonucu onlarda da değişimin izlerini bulabileceğimizi söyler (Boran, 1943e: 124).

Bunun yanında bu değişimin izleri edebiyat ve sanatta da aranabilir. Çünkü Boran'a göre bir toplulukta tabakalaşmanın değişmesi sanat şekillerini ve çeşitlerini etkiler. Örneğin geç gelişmiş bir edebiyat kolu olan roman modern topluluklarda karşımıza çıkarken destan feodal topluluklarda görülür. Aynı şekilde efsaneler, masallar kapitalist toplumlarda ortadan kalkarken romanın gelişmesi özellikle kapitalist-burjuva cemiyetlerin gelişmesiyle birlikte olur. Bu yeni edebi eserin öznesi de artık yarı tanrı kahramanlar, efsaneleşmiş cengâverler, krallar, prensler olmaktan çıkıp burjuvanın kendisi olur ve anlatılanlar bu toplumsal grubun hayat görüşü, ahlaki anlayışları, arzuları, aile ilişkileri hakkındadır. Bu anlamda Boran, "roman içinde doğduğu burjuva cemiyetinin karakterinin aksettirir: roman daha önce mevcut edebi şekillerden çok daha fazla fert ile meşguldür; ilk defa olarak ferdin iç hayatı bütün teferruatı, giriftliği, akışı ile romanda işlenmiştir. Destan, efsane, masal şahısların hareketleri ve başlıca dış vasıfları üzerinde durur: 'şahsiyet portresi' çizmek roman tarzında belirlemiştir. Kısacası roman, kapitalist cemiyetin ferdiyetçi karakterinin edebiyatta bir belirtisidir" (Boran, 1943f: 198-199) diyerek toplumsal değişimin hayatın her alanında olduğu gibi sanata ve edebiyata yansımaları da gözler önüne serer. Kuşkusuz değişen sadece sanat eseri veya edebi biçim değil aynı zamanda sanatçının kendisidir de. "Sanatkâr kendisini ister farkında olsun, ister olmasın zaruri olarak mensup olduğu devrin, cemiyetin, zümrenin hatta bazen küçük bir kliğin kıymetlerini, görüşlerini eserinde aksettirir. Sanatkâr cemiyette değişen şartların, yeni beliren cereyanların tesiri altında ise, bunların şuuruna varmışsa, bu yeni değerleri aksettirir ve bunun için eseri hayatında anlaşılabilir, takdir edilmeyebilir; ancak yeni kıymetler kuvvetlenip yerleşmeye başladıktan sonra, geçte geçte eseri kıymet kazanabilir. Fakat ister eski, ister yeni olsun, sanatkârın hayat şartlarına göre eseri muhakkak sosyal değerleri aksettirir" (Boran, 1943c: 39). Boran bu cümleleri yazarken takındığı sosyolojik bakış açısı

onu hiçbir bireyin toplumla etkileşimden kaçınamayacağı, istemese de veya farkında olmasa da içinde yaşadığı sosyal çevreden etkileneceği sonucuna götürür. Öyle ki “*sanatkâr yalnız kendisini ifade ve tatmin etmek için eserini yaratsa, orada yalnız kendi şahsiyetini ifade etmek istese bile bu yine dolayısıyla içinde yaşadığı bir cemiyetin parçası, bir ifadesi olacaktır*” (Boran, 1943f: 196) der. Bu yüzden Boran’a göre yazarlar eserlerinde yaşadığı toplumun aksettirmeli ve toplumsal gerçekten uzakta eserler üretmekten kaçınmalıdır diye düşünür. Bu yüzden en çok topluma yabancı gözlerle bakan sanatçıları eleştirir. Koç’un da belirttiği üzere dünyadaki ve dolayısıyla Türkiye’deki köklü değişimlerin ortaya çıkardığı bunalımlar karşısında, gerçek hayattan kopuk, soyut, bireysel, ruhsal süreç analizi yapan edebiyatçıları, ‘gerçeklerden kaçma çabası içinde’ oldukları için tenkit etmiş ve memnuniyetsizliğini birçok yazısında paylaşır (Koç, 2010: 69). Bu yüzden daha çok bu gibi edebiyatçıları kaleme aldığı belirten Kayalı, *Yurt ve Dünya*’daki edebi incelemelerde Niyazi Berkes ve Pertev’in Nail Boratav’ın genellikle olumlu olarak niteledikleri sanatçıların metinleri üzerinde dururken, Behice Boran’ın mesafeli durduğu, daha doğrusu eleştirel baktığı edebi eserlerin değerlendirmesini yaptığını söyler (Kayalı, 2002: 99). Onun edebiyat sosyolojisinde en çok bilinen yazısı, Akpolat’ın (2008) belirttiği gibi, Halide Edip’in romanlarını tahlil ettiği makalesidir. Boran, Halide Edip’in romanlarında çizdiği güçlü kadın karakterlerine hayran olduğunu ve ilk okuduğu sıralarda oldukça etkilendiğini belirtir fakat daha sonra Halide Edip’in halkçı gibi görünmekte ancak romanlarında aristokrat tiplere sempati duymakta olduğunu, memleketi hariçten bir ecnebi gözüyle gördüğünü, eserlerinde Türk adetlerinden, İstanbul’dan bahsedip kurguladığı tiplerin bu toprağa ait olmadığını ve muhafazakâr olduğunu (Boran, 1941: 26-28’den aktaran Akpolat, 2008: 839-840) söyleyerek onu eleştirir. Benzer bir eleştiriyi *Yurt ve Dünya*’da “*Kadın Romancılarımız*” adlı yazısında gündeme getirir. Muazzez Tahsin Berkand, Kerime Nadir, Mebrure Sami gibi popüler kadın yazarları bu romanları okuyan kadınların hayatlarına benzer hayatları yazmama, onun yerine toplumun geneline uymayan bir tarzının anlatıldığı ve aşırı duygusallık içeren dolayısıyla toplumsal gerçeklikten uzaklaştıkları nedeniyle eleştirir (Boran, 1941c: 75-78). Bunun yanında Boran’ın dergilerde yer alan sanat eleştirileri sadece edebiyatta ilgili değildir. Örneğin resim tekniğinden anlamadığını içtenlikle belirtirken sanatı seven bir kişiliği olması dolayısıyla gitmiş olduğu resim sergisinde tabiat manzaralı eserlerin çokluğu karşısında şu yorumları yapmaktaydı: “*Gönül isterdi ki sanatkârlarımız sade yurdun tabiatını değil, fakat halkın hayatını da eserlerinde daha fazla aksettirsinler*” (Boran, 1941b). Aslında Boran’ın sanatta görmek istediği toplumsal

realizmden başka bir şey değildi. Böylece sanatın öznesi toplumdaki sıradan bireyler olacak ve böylece sanat daha halkçı bir kimliğe kavuşacaktı.

Sonuç olarak her iki dergiye bakıldığında Türkiye'nin düşün ve kültür yaşamına yenilikler getirme gayretinde ve amacında olduğunu belirten Atılğan, her iki derginin de, akla değil güce, barışa değil savaşa, çağdaş dünyadaki gelişmelere ve insanlığı ileriye taşıyan ortak değerlere değil Türk'ün özünde olduğuna inanılan âli değerlere, insana değil ırka, kana ve kafatasına önem veren düşüncülerle fikri alanda tartışmaya gittiğini belirtir (Atılğan, 2009: 63). Gerçekten de toplumcu bir çizgide yer alan her iki derginin ortak hedefi, Türkiye'nin geçiyor olduğu toplumsal değişimin sancısız bir şekilde nasıl ileri medeniyete doğru nasıl evrileceğiyle ilgilidir. Bu amaç doğrultusunda adımlar atmış bu entelektüel yazarların fikirleri bugünün bakış açısıyla tekrar incelendiğinde dergilerde belirtilen düşüncelerinin o dönemin Türkiye'sine göre ne kadar da ileride olduğu rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

Sociology in Retrospect (Geriye Dönüp Bakınca Sosyoloji)

Behice Boran, hakkında açılacak ve sonu kaçınılmaz şekilde üniversiteden atılmasına varacak soruşturmaların hemen arifesinde, Amerika'nın en eski sosyoloji dergisi olan *American Journal of Sociology*'de, sosyolojiyi bir pozitif bilim olarak kurma çabasının tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesini yayımlar. Bu yazı, temel sosyoloji konuları üzerinde uzun zamandır yazdıklarını özetlediği, bazıları bakımından pozisyon düzelttiği bir çalışma ve belki de kariyerinin en önemli eseridir (Çelik, 2002: 49). Behice Boran kendisine Amerika'dan gönderilen makale ve dergileri bir yıl kadar inceleyip sosyolojideki temel tartışma konularına vakıf olduktan sonra bu tartışmalara Marxist bir açıdan müdahale etmek istemişti. Dünyanın en eski ve etkili dergilerinden biri sayılan *American Journal of Sociology*'ye gönderdiği "Sociology in Retrospect" (Geriye Dönüp Bakınca Sosyoloji) (Boran, 1947; 1987c) başlıklı makalesi, Behice Boran'ın bu düşüncesinin ürünü oldu. Auguste Comte, Emile Durkheim, Herbert Spencer gibi ünlü sosyologların düşüncelerinin yanı sıra Alman ve Amerikan ana akım sosyolojisinin temel yaklaşımlarının sınıfsal açıdan bir eleştirisiyle başlayan makale, o dönemki sosyolojinin önemli simalarından Profesör Lundberg, Profesör Chopin, Profesör Bain ve Profesör Lynd'in toplum ve toplumsal değişmeye ilişkin görüşlerinin Marxist bir açıdan eleştirisine kadar uzanıyordu (Atılğan, 2009: 109-110).

Öğrencisi Mübeccel Kıray'ın da söylediği gibi o dergi, Amerikan sosyolojisinin en prestijli dergisiydi ve Boran'ın yazısı o sayının

birinci makalesi olarak yayınlandı. Kıray'a göre bu kendi başına inanılmaz bir olgudur. Bunun da ötesinde *American Journal of Sociology*'nin ondan sonraki üç sayısındaki -ki üç ayda bir çıkan dergidir- en büyük Amerikan sosyologlarının yazdıkları birinci makalelerde de Boran'ın makalesinin 'tenkidi'ne değil 'münakaşası'na ayrılmıştır. Boran'ın yazdıkları gerçekten de dönemin Amerikan sosyologlarını oldukça etkilemiştir. Kıray "bu daha Türkiye'de 'sosyolojinin' ya da sosyal bilimci hiç birimizin şerefine nail olamadığımız bir şeydir. Bu prestijli dergide bir tek makale ve arkasından üç tane müzakere edici makaleler" (Kıray, 1999b: 71) derken Boran'ın Türkiye sosyoloji tarihinde ne kadar önemli bir bilim insanı olduğunu oldukça net bir şekilde ortaya koymaktaydı. Bu makalede ne vardı da bu kadar etki yarattı diye soran Mübeccel Kıray'a göre "bu makalede önce üstünde durulan bugün bir true olan 'bütüncül ele alış' vardı. Sonra makalede ele alınan şey, karşılıklı etkileşim sistemlerinin bir matematiksel sistem olduğu fikri. Buna daha yeni geliyoruz. Bu makalede ele alınan şey, bu karşılıklı etkileşim sistemlerinin fonksiyonel ilişkilerinin zaman içinde değiştiği vardı. Artı bu toplumsal bütün içerisinde her şey aynı ağırlıkta değildir. Bazı yönleri daha ağırlıklıdır, daha tayin edicidir, öbürleri değildir diyordu. Bu metodolojik meseleler bütün sosyolojik tarih ele alınarak inceleniyordu ve objektiflik meselesi de işin içine giriyordu" (Kıray, 1999b: 72). Öte yandan toplumbilimcilerin ürettiği bilginin doğası ve misyonunu sorgulayan yazısında özellikle pozitivist yönelişli Amerikan bilimcilerini epey sınırlendirecek bir niteliğe sahip olduğunu söyleyen Nalbantoğlu'na göre bu makale aynı zamanda A.B.D.'deki toplumbilim geleneğindeki önemli bir eğilimin giderek tutuculaşan ve Soğuk Savaş yıllarında suya sabuna dokunmazlıklarla zaman harcayan bir başka eğilim karşısındaki mücadelesi olarak da okunabilmeliydi (Nalbantoğlu, 2002: 137). Bu anlamda Behice Boran "Amerikan sosyologları, ekseriyetle, kendi koordinat sistemlerinin farkında olmamışlardır. Fizikte tüm deneyler üzerinde insan türünün yaşadığı bu dünyada yapılmak zorundadır; bu yüzden, yeryüzü yapılan tüm gözlemlerin gerçek koordinat sistemini oluşturur. Benzer bir şekilde, tüm toplumsal gözlemler de zorunlu olarak verilmiş bir toplumsal sistemde yapılmaktadır ve ancak bu sisteme göre formüle edilebilmektedir. Buna rağmen, arada bir farklılık vardır: Fizik alanındaki gözlemler için bir koordinat sistemi olarak yeryüzü görelî sabit iken (hiç değilse insan türünün yaşam süresi boyunca) toplumsal koordinat sisteminin kendisi ise tek bir kuşağın yaşam süresi içinde dahi hızlı değişmeler geçirir. Bundan dolayı, toplumsal yaşamın herhangi bir alanında görülen değişme, toplumsal koordinat sistemi içindeki değişme eğilimiyle birlikte ele alınması gereken bir problem haline gelir" (Boran, 1947:

320) derken Amerikan sosyologlarının devekuşu misali başlarını gömdükleri topraktan çıkarmaları gerektiğini söylemekteydi.

Özet olarak Boran'ın toplumsal tabakalaşma, toplumsal yapı araştırmaları, toplumsal değişme, edebiyat sosyolojisi çalışmalarına geriye dönüp baktığımızda her zaman çalışmalarında o günkü bilim insanının düşünce yapısından veya araştırma eğilimlerinden veya kavrayış yollarından daha farklı gözlerle analizler sunduğu açıktır. Böylesi bir bakış Boran'ı her zaman farklılaştıran ve onu öncü kılan bir yere götürmektedir. İşte Boran'ın sahip olduğu bu ileri vizyon ve özgün bakış açısı onu mevcut akademisyenlerden farklı kılan belki de en önemli özelliğidir.

Mübeccel Belik Kıray

Hayatı

Mübeccel B. Kıray 1923 yılında İzmir'de doğar. Ailesi 19. Yüzyılda Girit'in elden çıkması üzerine İzmir'e göçen ailenin üçüncü ve en küçük çocuğudur. Babası Mehmet Hilmi Belik, İstanbul Mühendis Mektebi'nde ve Fransa'da eğitim almış bir mühendistir. Annesi Fatma Belik ise bir süre ilkokulda öğretmenlik yapmıştır. İlk ve orta eğitimini İzmir'de Cumhuriyetin en yoğun olarak yaşandığı yıllarda yapmıştır. İzmir Kız Lisesinden mezun olduktan sonra Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Sosyoloji Bölümüne kaydolar. Bu dönemde DTCF'de sosyal bilimler alanında ders veren hocalar özellikle sosyoloji alanında niteliksel bir sıçrama yaratmıştı. Aralarında sosyal psikolog Muzaffer Şerif, sosyolog Behice Boran, Niyazi ve Mediha Berkes, folklor araştırmacısı Pertev Naili Boratav, bilim felsefecisi Nusret Hızır ve antropolog Muzaffer Şenyürek ve Orta Asya üzerinde uzmanlaşmış bir etnolog olan W. Eberhart bulunmaktaydı (Tekeli, 2000: 10). Bu kıymetli hocalardan Kıray'ı en çok etkileyen ise Behice Boran'dı. Kıray, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesindeki lisans eğitimini 1944'de bitirmişti ve ilk doktorasını yine aynı fakültede "*Ankara'da Tüketim Normları*" başlıklı teziyle Boran'ın danışmanlığında 1946'da tamamlamıştı. Daha sonra Boran ve Muzaffer Şerif'in desteği ile ABD'ye gitmiş ve ikinci doktorasını sosyal antropoloji alanında ve bu alanın tanınmış ismi Herskovits danışmanlığında 1950 yılında "*Dört Farklı Kültürde Gösterişçi Tüketim Eğilimleri*" başlığı adı altında yapmıştı. 1951'de ülkesine dönen Kıray iki doktora ve bir yabancı dille 1950'lerin Türkiye'sinde akademide iş bulamadı. Hocalarını tasfiye eden DTCF'nin, Kıray'a kapılarını açamayacağı da belliydi. Kıray'ın akademiye kabul edilememesi öyküsü aslında Türk üniversitelerinde bugün hâlâ egemen olan anlayışın bir

ürünü, akademik liyakat yerine kayırmacılığın ön planda olduğu ve politik iktidardan bağımsız hareket edemeyen yönetim anlayışının tarihi idi. Akademide iş bulamayan Boran, Amerikan haberler bürosunda çalışmaya başladı ve sonra bir ilaç firmasında çalıştı. Ancak bu arada akademik çalışmadan hiçbir zaman vazgeçmedi ve dışarıdan doçentlik tezini yazarak Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesine verdi. Hemen arkasından yeni kurulmuş olan ODTÜ'den teklif alacak ve nihayet 1961 yılında akademiye girebilecekti. 1962-1972 yılları arasında ODTÜ'de pek çok ders verecek, Sosyoloji Bölümünün kurulmasına öncülük edecek, Şehir Bölge ve Planlama bölümüne katkı verecek ve ODTÜ'nün unutulmaz hocaları arasında yerini alacaktır. Ancak 1971-1973 yılları arası 12 Mart asker müdahalesini yapıldığı, üniversitede baskı ortamının yeniden baş gösterdiği, öğrenci hareketlerinde ODTÜ'nün öne çıktığı bu dönemde üniversite yönetimi değişmektedir. Kıray'da bu ortamda emekliliğini istemiştir. Arkasından bir yıllığına gittiği London School of Economics'ten 1974'te döner ve İstanbul'a yerleşir. 1974-1980 yılları arasında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde yarım zamanlı ve 1979'dan itibaren Marmara Üniversitesi'nde tam zamanlı olarak çalışarak 1987'de ikinci kez emekli olarak üniversite yaşamına son verir. Akademik hayatı boyunca oldukça önemli eserlere imzasını atan, Türkiye'nin bilim dünyasının bu başarılı ismi 07.11.2007 tarihinde vefat eder ve cenazesi Zincirlikuyu mezarlığına defnedilir (Kurtuluş, 2008: 77-85).

Toplumsal Değişmenin Evrenselliği

Mübeccel Kıray bir sosyal bilimci için Türk toplumunu gözlemlemenin çok heyecan verici olduğunu söyler. Ve bunun ötesinde her şeyin her an değişme halinde olduğunun bilinciyle bu değişmenin yavaş ya da hızlı olduğunu, çeşitli yönlerin karşılıklı etkileşiminin nasıl gerçekleştiğini belirlemenin, yorumlamanın ve yeni bilgiler üretmenin o sosyal bilimci için son derece doyurucu bir uğraş olduğunu söyler (Kıray, 2007: 7). Bir sosyal bilimci olan Mübeccel Kıray için sosyolojik araştırma yapmak işte böylesine heyecan verici ve tatmin edicidir. Kıray ana ekseninde neredeyse tüm çalışmalarında hocası Behice Boran gibi toplumsal değişmenin izlerini takip etmiştir. Kuşkusuz "*Boran'ın Kıray üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Bu etki açık bir biçimde, Türkiye'de yeni bir 'sosyoloji yapma tarzı'nın doğmasında Kıray'a öncü rolünü vermiştir*" (Kurtuluş, 2008: 79). Kıray'ın bu sosyoloji yapma tarzını anlamak adına öncelikle çalışmalarından çıkarılabilecek önermelerden yola çıkmak faydalı olacaktır. Tekeli "Mübeccel Kıray için Yazılar" adlı kitapta değişimin sosyoloğu olarak adlandırdığı Kıray'ın çalışmala-

rına dair oldukça derinlikli bir analiz sunmuş ve bu doğrultuda onun sosyolojisini anlatmaya çalışırken Kıray'ın çalışmalarında ortak olan ve onun sosyal bilim anlayışını da gösterecek Kıray'a ait önermeleri şu şekilde özetlemiştir: "1. Esas olan sosyal değişimdir. Sosyal değişim evrenseldir. Sosyal bilimlerin merkezi konusu sosyal değişim olmalıdır... 2. Sosyal değişim bir temel toplumsal yapıdan diğerine geçiş olarak gerçekleşir ve bir ilerlemeyi içerir...3. Bir toplumsal yapı bir topluluk içinde yaşayan insanların yaşam düzenini oluşturan ilişkiler biçimidir... 4. Toplumsal yapının değişmesi hem kendi iç dinamikleriyle hem de dış dinamikleriyle gerçekleşir...5. Her toplumsal yapı değişirken her an iç bütünlüğü kurmaya çalışır... 6. Değişmesini yeterli hızda gerçekleştiremeyen bir toplum iç bütünlüğünü sağlamak için tampon mekanizmalar (ara formlar) yaratır" (Tekeli, 2000: 21-23). Sunulan önermelerin çerçevesinde sosyal değişimin ve bu değişim esnasındaki süreçlerin olduğunun altını çizmek gerekir.

Kıray'a göre bütün toplumların üç temel özelliği vardır: 1) Her toplum, hem değişim hem de denge halindedir. 2) Her toplumda her an, birbirleriyle çatışma halinde olan ögeler vardır; değişimin itici gücü olan bu durum, toplumların genel bütünlüğünü ve dengesini bozamaz. 3) Her toplum, değişirken, kendinden önce değişmiş ve gelişmiş toplumların modellerini *aynıyla ve sarsıntısız olarak* izlemeyebilir ama bu durum, toplumsal bütünlüğün ve dengenin ortadan kalkmasını gerektirmez; bazı araformlar ve tampon kurumlar, bütünlüğü sağlar (Kongar, 2000: 295). Kıray aslında düşüncelerinde topluma dair değişimle ilgili genel özelliklerden bahsederken bunun kaçınılmaz bir özellik olduğunu ve değişimin kötü sonuçlar doğurmak yerine belli bir sarsıntı döneminden sonra kendini yenileyerek daha da güçleneceğini vurgular. Dolayısıyla değişimin korkulacak veya istenilmeyecek bir tarafı yoktur. Çünkü toplum birden değil zaman içinde evrilerek değişir ve eninde sonunda toplumsal düzen sağlanmış olur. Kıray "*sosyal değişim derece derece değişerek gerçekleşir. Belirli bir dereceden sonra da bunun bütünü ile bir yapı değişikliği haline geldiği görülür. Onun için, belirli bir anda, toplumda, bazı özellikler derece bazı özellikler ise yapı farklılığı halinde göze çarpar... Değişim halindeki toplumlar bölük-pörçük düzensiz toplumlar değildir. Bunların değişmiş, değişmekte olan ve değişmiş bulunan yönleri gene bir tutarlılık ve ilişkiler düzeni halinde kendini gösterir*" (Kıray, 1984: 15) derken tam olarak bundan bahseder. O halde yapılacak şey değişimin kaçınılmazlığı karşısında onu kabul ederek araştırmaya yönelmek ve değişim süreçlerini en az sancıyla geçirebilmektir. Çünkü "*hiçbir toplumsal gelişim hiç aksamadan dümdüz bir çizgi üzerinde sürüp gitmez*", yani düzenli bir değişimden

bahsetmek mümkün değildir; toplumlar arası farklılıklar olduğu gibi toplumun kendi içinde de değişimin çeşidi veya hızı farklıdır. Örneğin “bizim toplumumuzda da her insan ilişkisinde, her kurumda, her değer ve zihniyette en çok etkilenen, çok çabuk değişenler olduğu gibi, orta hızla değişenler, çok yavaş değişenlerle etkileşe etkileşe bunlara bir arada işlerlik kazandıran yeni mekanizmalar, kurumlar, ara formlar oluşturma oluşturma ve toplum yapısını yenileye yenileye aynı zamanda eskisi ile ilişkisini yok ede ede yeni bir temel toplum yapısına ulaşmaktadır” (Kıray, 2007: 8). Diğer bir deyişle değişik derecelerde de olsa sosyal yapı değişikliğe uğrar ve değişme bu yapının her yerinde zincirleme reaksiyonlar şeklinde kendini gösterir. Bu zincirleme reaksiyonlar toplumun her birimini etkilemekle beraber yine de her zaman dengenin olduğu bir sistemden bahsetmek mümkündür (Kıray, 1982: 16). Tekeli de, Kıray için esas olanın değişimin kendisi olduğunu vurgular ve Kıray’da değişimin evrenselliğini üç farklı boyutta açıklar. Bunlardan birincisi değişimin her toplumda, her zaman ve her mekanda olmasıdır. Değişimin varlığıyla ilişkilidir. İkinci boyut epistemolojiktir. Bu değişmeyi açıklayıcı kuramların evrensel olarak geçerliliğidir. Üçüncüsü daha çok araştırma pratiğine ilişkindir. Toplumlar arasında gözlenen farklılıkların, bu toplumların değişme dereceleri arasındaki farklılık olarak açıklanması yoluna gidilmesidir Toplumsal değişmeye böyle merkezi bir konum verilince, sosyal bilimlerin ana konusu da sosyal değişme olmalıdır. Bu, epistemolojik zorunluluk olmanın yanında pratik bir gerekliliktir (Tekeli, 2000: 21). Sosyal değişme Kıray’ın çalışmalarının merkezinde dururken O bu genel kavramı daha alt kavramlara indirger ve bu anlamda kır ve kent ayrımı yaparak değişimin hangi eksen etrafında döndüğünü gözler önüne serer. Kıray’ın köyde toplumsal değişmeyi açıklamak üzere kullandığı başlıca kavramları belirleyen Akşit, şöyle bir sıralama sunar: “Pazar için üretim (cash crop production); toprak kutuplaşması; kapitalist çiftçi ve tarım işçilerinin ortaya çıkması; köylülüğün topraktan kopması (depeasantization). Şehirlerdeki toplumsal değişmeyi açıklamak üzere kullandığı başlıca kavramlar şunlardır: Merkezi iş alanı; örgütlemeyen işler; örgütlemeyen kent; hakim kent; gecekondular” (Akşit, 2010: 69). İşte tüm bunlar Kıray’ın saha araştırmalarının ve makalelerinin özünü oluşturan temel kavramlardır. Bu kavramları anlamak Kıray’ın sosyolojisini ve Türkiye’ye ait toplumsal değişimine dair sunduğu tezleri anlamaktır. Bu noktada Türkiye’ye odaklanarak Kıray’ın sunduğu toplumsal analizlerine bakmakta yarar vardır.

Öncelikle dönemin sosyoloji camiası içinde en çok tartışılan konudan biriyle başlayacak olursak karşımıza Osmanlı toplum yapısı tartış-

mesi açısından Avrupa'daki *lord-serf* ilişkisiyle Osmanlı toplumundaki *lord bürokrat-reaya ilişkisi* temelde aynıydı. Bu nedenle de üretim tarzı kavramını kullanarak da farklılığı oluşturmanın bir dayanağı yoktu (Tekeli, 2000: 38). Buradan hareketle Mübaccel Kıray'ın Osmanlı toplumunun Asya Tipi Üretim Tarzı ile açıklanabileceği tezine karşı çıktığını ve Feodal üretim tarzının genellenerek tarım toplumlarının evrensel üretim tarzı haline getirilebileceğini savunduğunu söyleyebiliriz (Akşit, 2010: 69). Benzer bir biçimde Kırayın hocası Behice Boran'da 1960'larda akademiden uzaklaştırılmış olsa da çeşitli dergilere yazdığı yazılarda bu tartışmaların içinde yer alır. *Türkiye'de Sosyoloji* adlı kitapta Behice Boran'ın hayatı ve sosyolojisi hakkında derin analizler sunan Yıldız Akpolat, Boran'ın 1960'lı yıllarda akademinin temel ilgi konusu olan Osmanlı'nın toplumsal yapısının ne olduğuna dair tartışmaların dışında kalmadığını, bu dönemde *Yön* dergisindeki iki yazısıyla bu tartışmalara bir sosyolog olarak katıldığını belirtir. Burada Boran, Cahit Tanyol'un öne sürdüğü Osmanlı'nın kendine ait bir toplumsal yapısı olduğu tezine karşı çıkar. Boran toplumların kendilerine has özelliklerinin olmasının toplumların bilimsel olarak benzerlik temelinde sınıflandırılmasına engel olmadığını ve Osmanlı'nın görünüşte batı feodalizmine benzememesi onun feodal olmadığı anlamına gelmediğini, somut benzersizliklerin soyutlama yapmaya engel olmadığını, bilimsel olarak somut gerçeklik ancak soyutlamalarla bilinebildiğini söyleyerek Tanyol'un Osmanlı'nın toplum yapısının özgünlüğünü savunmasına karşılık Osmanlı'nın da batı tipi feodal bir toplum yapısı sergilediğini, Marx'ın temel argümanlarını kullanarak iddia eder (Akpolat, 2008: 855-856). Bu anlamda hem Kıray hem de hocası Boran dönemin yaygın temel düalistik kategorilerinin ve düşünme biçiminin dışına çıkarak kendilerine has yorumlarıyla Osmanlı toplum yapısına dair tezlerini sunmuşlardır. Kuşkusuz bu dönemde tartışılan bir diğer konu Türkiye'de özellikle 1960'larda köylülüğün çözülmesiyle beraber gerçekleşen kentleşme deneyimidir. Kıray'ın da özellikle üzerinde çok durduğu toplumsal değişime dair analizlerini kır-kent bağlamındaki bu tartışmalarında görmek mümkündür.

Bir toplumun yaşayabileceği en önemli temel yapısal değişmelerden biri, kırsal alanda bir çözülmenin yaşanarak, kentli, sanayileşmiş bir toplum haline gelmesidir. Türkiye bu geçişin en sancılı dönemini 1960'lı yıllarda yaşamıştır. Denilebilir ki Mübaccel Kıray kendi toplum bilim anlayışını sınavabileceği en uygun ortamı Türkiye'nin bu geçiş sürecinde bulmuştur. Kıray'ın araştırmaları, yaşanan bu büyük dönüşümün iki ucuna dayanmıştır. Onun çalışmaları bir uçta Türkiye'nin kırsal alandaki dönüşümleri üzerine odaklanırken, öteki uçta kent-

sel alanların yaşadığı yeni oluşumlar üzerinde kümelenmiştir (Tekeli, 2000: 25). Kıray 1960'larda Türkiye'de yaşanan toplumsal değişimi şu şekilde anlatmıştır; 1950'lerle birlikte insanların, gerek toprağı kullanma, gerekse ürünleri değerlendirme biçimi değişmiş, tarıma yeni teknolojiler, yeni işletme biçimleri ve yeni ürünler girmeye başlamıştır. Tüm bu yönleriyle, toplumda daha az değişen yönleri ile daha değişmeyen yönleri arasında çatışmaların başladığını görüyoruz. 1960'lara gelindiğinde değişimin bir diğer yönü olan kırdan kente göçlerle karşılaşılıyor. Aynı süreçte yaptığımız çalışmada, tarım toprakların parçalanma ve yoğunlaşması gibi değişiklikler gözlemliyoruz. Kente göçenler artık eski köylülerdir ve artık bunlara köylü diyemeyiz. Bu aynı zamanda, öyle bir yapısal değişimdir ki artık bunlar geriye dönemez, bunları tekrar köylü yapamazsınız. Bu, toplumun artık yeni bir yerlere gittiğini gösteriyor. Bu şehre göçen, eski köylüler, topraktan göçmüş eski köylüler, serbest kalan köylüler şehirleri de hızla değiştirmeye başlamıştır. Fakat hiçbir zaman Türkiye'de topraktan kopma hızı, sanayileşme ve dolayısıyla ücretlileşme ve ücretlileşmenin getirdiği yeni yaşam biçimine kolay geçememiştir (Kıray, 1999b: 317-318). Kıray'ın bu sosyal değişim analizinden üç faktöre yaptığı vurgu dikkat çekmektedir; birincisi teknoloji, ikincisi ise köylülüğün çözülmesi ve son olarak kırdan kente göç. Bu üç olgu zincirleme reaksiyonlar halinde birbirini etkiliyor ve bir değişimin başlangıcını oluşturur.

Değişimin birinci ayağına bakarsak Ünal Nalbantoğlu'nun hocası Kıray'ın derslerinden ve konuşmalarından yola çıkarak ulaştığı sonuç, hocasının toplumsal değişimi etkileyen faktörlerden en çok 'teknolojik' faktörlere önem verdiğidir. Nalbantoğlu: "*Hoca derslerinde ve birçok konuşmamızda, Marksçılığın ötesinde bir yerlerden bakar, esas 'teknolojik' faktörlere önem verir, üretim, iletim ve taşıma teknolojilerinde uzun zaman dönemlerindeki birikimler sonucu ortaya çıkan 'sıçramalar' ve 'dönüşüm'lerin, kısacası, 'teknolojik devrimler'in çok önemli olduğuna inanırdı*" (Nalbantoğlu, 2010: 94) derken, Bahattin Akşit'e göre ise sosyolog olarak Kıray için Türkiye'de olup biteni açıklamamanın anahtarını köylülüğün çözülmesinde aramak gerekir. "*Bu süreci değişik yazılarında 'depeasantization' [köylülüğün çözülmesi] şeklinde adlandırılır. Kıray'da bu süreç köylünün kültürel değişmesini de içeren derinden bir dönüşümdür. Bir toplumda köylülük çözüldükten sonra topraktan kopan nüfus tarım dışı faaliyetlere yönelse de, çok az sayıda da olsa tarımsal faaliyetlerde bulunanlar kalacaktır, ama onları artık, köylü değil çiftçi olarak adlandırmak daha doğrudur*" (Tekeli, 2000: 25). Yani köylü ya kente göç edecek ya da tarım yapacaksa da çiftçiliğe doğru evrilecektir. Bu noktada Kıray'ın *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı* (

26 Kasım 2007) başlıklı sempozyumuna katıldığında sunacak olduğu ancak vefatı dolayısıyla sunamadığı “*Toplumsal Değişme Nedir? 1923 Devrimleri Neyi Gösteriyor?*” adlı metnin notlarında köylü ve çiftçi kavramına özellikle odaklanıyor ve “*Biraz köylü kimdir açıklayalım: Organik enerji ile basit teknoloji ile (öküz-saban) kendi üretip kendi tüketen, üretim fazlasını pay, vergi, angarya emek ve benzeri yollarla dışarıya akıtan, dışarı ile ilişkisi son derece kısıtlı tarım nüfusudur. Adana’daki pamuk işçisi, İzmir’deki tütün üreticisi “köylü” değildir, onlar çiftçidir... Bizim öğrenci köylü ile çiftçiyi karıştırır*” (Kıray & Tüzün, 2012: 66) diyerek bir kavram kargaşasının da önüne geçmiş oluyor.

Kıray’ın bu kavramları açıklama gereği duymasındaki belki de en önemli neden ise çözülme sürecine, “*köylü-bey ilişkisinin çözülmesine*”, yapmak isteği vurgudan kaynaklanmaktadır. Kıray bu çözülme sürecini Jan Hinderink’in birlikte 1964-1965’te Çukurova köylerinde yaptığı araştırmada (*Social Stratification as an Obstacle to Development* başlığıyla 1970 yılında yayınlanmıştır) detaylı bir şekilde anlatmıştır. Kendisi için geçimlik üretim yapan iki köy ile Pazar için üretim yapan iki köyün karşılaştırılmasının yapıldığı bu çalışmada Kıray söz konusu köylerdeki toplumsal tabakalaşmanın ve değişimin izlerini arar. Bu çalışmadaki kırsal değişimin sonucunu Akşit şöyle özetler: “*Yeni bir pamuk türünün Çukurova’da meta olarak üretilmeye başlaması ve bunun karasaban ve pulluktan traktörle üretime geçmiş kapitalist çiftliklerde yapılmaya başlaması en temel dönüşüm süreçlerinden birisidir. Bu süreç içinde ortakçıların bir kısmının kente göçmesi ve köyde kalanların da – ücretli-işçileşmesi ve bu yolla daha önce geçerli olan ortakçılığın tasfiye edilmesi temel dönüşümü tamamlayan öğelerdir. Kapitalistleşen köyde yeni ortaya çıkan toplumsal tipler ise; kapitalist ağa, ücretli işçiler, diğer küçük üretici çiftçiler, işgücü örgütleyicisi veya elçi ve yeni bir muhtar olmuştur. Toprak dağılımındaki toplumsal siyasal ilişkilerdeki farklılaşmanın en ileri kutuplaşma düzeyine ulaşması Adana kentine yakın olan ve Devlet Su İşleri kanallarınca sulanan ve tek meta olarak pamuk üretilen Yunusoğlu ve Sakız köyleri için geçerlidir. Ancak, Adana’dan daha uzakta olan buğday ve susamın iç tüketim ve Pazar için üretildiği Karacaören köyünde toprak kutuplaşması ve toplumsal farklılaşma çok ileri düzeylere ulaşmamış olup ‘geçiş’ halindedir. Kentten ve pazarlardan en uzakta bulunan Oruçlu köyünde ise geçimlik üretim devam etmektedir. Karacaören ve Oruçlu köylerinde geçimlik üretim yapan köylülerin, küçük meta üreticisi çiftçilerin ve durumları gittikçe kötülen ortakçıların var olmaya devam etmesi, bu köylerin kente, ulusal pazarlara ve meta üretimine tam olarak bütünleşmemeleri ve dolayısıyla geçiş durumunda olmaları ele alınmıştır*” (Kıray ve Hinderink, 1970’den aktaran Akşit,

2012: 92). Bu noktada Kıray hep vurguladığı değişimin derece derece ve zincirleme reaksiyon şeklinde olduğu savını bir kez daha kanıtlamış olur. Çukurova köylerinde teknolojiyle beraber üretim biçimi değişmiştir, köyde kalan köylüler işçileşerek toplumsal tabakalaşmadaki yerleri ve sınıfları farklılaşmıştır ve yeni toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır, küçük meta üreticiliğinden kapitalist tarım üretimine geçmiştir ve kırdan kente göçün başlamasıyla şehirleşme başlamıştır. Yani Kıray'ın bahsettiği tüm dönüşümler farklı hız ve derecelerde de olsa Çukurova köyleri örneğinde kentini göstermiştir. Bu köy çalışmasında yapmış olduğu gibi sosyal değişimin izlerini takip eden ancak bu defa bu değişimi kasabada arayan ve sosyoloji araştırmalarına damgasını vurmuş belki de en önemli çalışması bizi Kıray'ın "Ereğli" araştırmasına götürecektir. Ancak bu araştırmaya detaylandırmadan önce Kıray'ın sahip olduğu metodoloji anlayışına bakmak yerinde olacaktır.

Sosyal Bilime Dair Metodoloji Anlayışı

"Şimdi bir reçete size: Bir, sosyal araştırma sayım demek değildir. Nokta. İki, sadece bir şeyin içine girip seyrine bakmak değildir. Peki nedir? Önce aklınızda olan konu olmamalıdır. Aklınızda olan ilişkiler manzumesinin olup olmadığı hakkında bilgi edinme isteği olmalıdır... Bilimsel bilgi toplamak istiyorsanız, veri üretmek istiyorsanız daha önemlisi toplayacağınız veriler önce ilişkiler düzenini yansıtmalıdır. Ondan sonra bu ilişkiler var mı yok mu münakaşasına girer, anlamlı mı değil mi, niçin anlamlı, niçin değil münakaşasına girer bir tarafa götürebilirsiniz... Eğer veriler ilişkiler düzeni halinde değilse, bu ilişkilerin önü ve arkası için bir şey söylemiyorsa düpedüz verilerin bana ne faydası var?" (Kıray, 2012: 45). Kıray, Tarih Vakfı'nda yaptığı bu konuşmada sosyal bilimci olmanın ne kadar zor olduğunu anlatırken araştırmaya bakış açısının ne olması gerektiği, bu süreçte değişkenler arasında kurulması gereken ilişkilerin öneminde bahsederken aynı zamanda sosyal bilimcinin yaratıcı olması gerektiği vurgusu da yapıyordu: "Bilim adamı yaratıcıdır. Sosyal bilimci ekstra yaratıcı olmalıdır... Sosyal bilimlerin asıl yaratıcılığı elindeki teknikleri düzgün ve yaratıcı bir şekilde kullanmaktan gelir. Özellikle açık mülakatlar, uzun mülakatlar yapıyorsanız, tek vaka şeyinde anlamlı soru sormanız lazım" (Kıray, 2012: 45-46). Aslında Kıray yaratıcılığın sosyal bilim yapmak adına ne kadar da gerekli olduğunu Ankara Üniversitesi'nde lisans eğitimini aldığı hocalarından öğrenmişti. Kıray'ın anlattığına göre "hem Boran, hem Berkes, hem Muzaffer Şerif inanılmaz derecede yaratıcı güçleri olan, ama disiplinli çalışan, gözlem yapan ve disiplinli insanlardı. Ve yaratıcılık, onların elinde, benim öğrendiğim, hem metodun yaratılmasında, hem problemin vaaz

edilmesinde hem de sonuçların analizinde ve değerlendirilmesinde nerede durmak lazım geldiğini çok iyi gösteren hocalardı” (Kıray, 1999b: 63). Kıray da örnek aldığı bu hocaları gibi yaratıcılığı araştırmalarının her aşamasında son derece iyi bir şekilde kullanarak özgün yorumlar ve kavramlar üretmiştir.

Sosyal bilim araştırmalarındaki yöntem ve teknik hakkında dikkat edilmesi gerekenleri oldukça önemli bulan ve ancak bu şekilde anlamlı ilişkiler kurulup doğru analizlere varılabileceğini düşünen Kıray'ın, aslında görgül olan araştırmalara daha çok öncelik verdiğini de söylemek mümkündür. Öğrencisi Nalbantoğlu'nun Kıray'ın teorik saplantılara karşı aşırı yargı yüklü bir mesafesi, salt teori yapmayı sevimsiz bulan bir tutumu olduğunu ve onun teoriyi yadsımadığını, ancak 'görgül olan'a öncelik verdiğini fark edildiğini (Nalbantoğlu, 2010: 93) belirtirken onunla İzmir'de saha çalışmasında çalışma fırsatı bulmuş Kongar da Kıray'ın daha çok veri toplama ve bulgu çözümleme alanında, kuramsal alandan daha üretken olduğunu söyler. Ayrıca Kıray'ın genellikle kuramsal katkılarının da, kuramsal düzeydeki çalışmalarına değil, görgül araştırmalarına dayandığını ve bu yüzden de Kıray'ın getirdiği kuramsal yenilikler, üzerinde spekülasyon yapılmaya uygun olmaktan çok, yeni açılımlara temel oluşturan ve toplumsal gerçeğin yadsınamaz özelliklerini yansıtan kavramlar olduğunu yazar. “Gruplanması” zor bir kategori olarak Kıray'ın çözümlerinde gerek makro, gerekse mikro düzeyde klasik modellerin dışına taşma eğilimi gözüktüğünü belirten Kongar bunun Kıray'ın, gerçeğe uygun bilgi aramaya dönük araştırma yöneliminin zorunlu bir sonucu gibi görünmektedir (Kongar, 2000: 294 - 2012: 440-426). Gerçekten de belirli gruplamaların altına yerleştiremeyeceğimiz kadar farklı bir sosyal bilim anlayışına sahip olan Kıray'ı aynı zamanda tarihselci ve ampirik okulun hangisine dahil edeceğimiz de bir tartışma konusudur.

Türkiye'de sosyolojinin klasik gerilim alanlarından biri olan tarihselcilik - ampirizm karşıtlığı içinde sosyologların bu gibi tek tip düalist kategorilere yerleştirilmesini doğru bulmayan ve çoktan miadını doldurmuş olan bu karşıtlık içinde genel eğilimin Kıray'a seçmiş olduğu yerin ampirizm olmasını eksik gören Kurtuluş, böylesi bir okuma biçimini ancak sosyal bilimlerin metodolojisinde yeni yaklaşımların farkında olunmamasıyla açıklayarak doğru bir tespitte bulunmuştu (Kurtuluş, 2008: 80-81). Öyle ki Kıray sosyal antropoloji eğitiminden kazanmış olduğu ampirik çalışmaların anket ve gözlem gibi nicel tekniklerini ve niteliksel araştırmaların ön plana çıkardığı derinlemesine mülakat gibi veri toplama ve analizi biçimlerinin her ikisi kullanırken aynı zamanda tarihselci okulun toplumsal gerçekliğe ulaşmada kul-

landığı türden ilişkisellik kurarak anlamlı sonuçlara ulaşıyordu. Çünkü Kıray'a göre saf pozitivistlerin tekniklerini kullanmak araştırmacıyı bir yere götürmezdi ancak veriler arasında kurulacak olan ilişkisellik sosyal bilimcinin yaratıcılığı ile birleşip nitelikli bir araştırma ortaya koyabilirdi. Kıray'ın derin ve katmanlı çözümlenmeler yaptığını belirten Kurtuluş ise (*Türkiye'de Sosyoloji II* adlı kitapta Kıray'la ilgili yazdığı bölümde son derece önemli tespitler yapmıştır), Kıray'ı pozitivistlerden uzak bir alana çekerek 20. Yüzyılın başında İstanbul Üniversitesi'nde Ziya Gökalp ile vücut bulan Durkheimci ampirizme değil, tarihsel materyalist okulun temsilcisi olan Marx'ın kapitalizmin işleyişini ilişkisellik (anatomik) olarak kavrayan bilim anlayışına dayandığını (Kurtuluş, 2008: 90) iddia ediyordu. Oysaki Kıray 1992 yılında Tarih Vakfı'na yaptığı konuşmasında (ki bu konuşma 2012 de yayınlanmıştır) "*Ben epeyce pozitivistimdir*" (Kıray, 2012: 44) derken aslında ampirizmi dahil ettiği bir bilimsel araştırma yöntemini söylemekten çekinmiyordu. Bu yüzden Kıray'ı hem ampirizmin hem de tarihsel materyalist okulun bilim anlayışı içinde kullandığı farklı bir metodolojiyle değerlendirmek daha iyi bir konumlandırma olacaktır ve Kıray'ın kalıplara bağlı kalmayan ve özgün bir sosyal bilimci yönünü keşfetmemize izin verecektir. Kıray'ın bu yönünün vücut bulmuş halini gösteren en önemli çalışması Ereğli'de yapmış olduğu araştırmadır.

Ereğli Çalışması ve "Tampon Mekanizmalar"

Kıray'ın *Ereğli* çalışması Ereğli'de kurulacak olan demir çelik sanayi tesisleri öncesinde sosyal hayatı analiz etmek için yapılan ve DTP tarafından desteklenen bir araştırmadır. Kıray, kitabın önsözünde bu çalışmanın memleketimizde yapılan, yayınlanan ilk kent araştırması olduğunu belirtmişti. Çalışmanın verileri ise yazılı kaynak tarama, açık mülakat, survey teknikleri kullanılarak elde edilmişti. Araştırmanın amacı Ereğli kasabasının sosyal yapısını, bu yapı ile ilgili insan ilişkilerini ve sosyal değerleri birbirine bağımlı ve bağlı bir düzende görmektir (Karaca, 2013: 116). Öte yandan demir-çelik fabrikası kurulduktan sonra Ereğli'de yaşanan toplumsal değişimin izleri arayacak ve bir kasabanın şehirleşme yolundaki değişimi hızlandıracak olan denge ve düzen durumuna dönmesini sağlayan ara formların keşfetmeye çalışacaktı. 1964 yılında *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* başlığı ile 1964 yılında yayınlanan Kıray bu çalışma ile sosyoloji araştırmalarına bambaşka bir soluk getirmişti ve sosyoloji literatürüne yepyeni bir kavram olan "*tampon mekanizmalar*"ı sunuyordu. Bu yüzden bu başlık altında inceleyeceğimiz konu Kıray'ın çalışmasında Ereğli'deki toplumsal değişim ve bu değişimin bunalımsız geçmesini sağlayacak tampon mekanizma kavramı ele alınacaktır.

Değişme hakkında Kıray şu temel ilkeleri belirler: 1. Toplumsal yapının ögeleri birbirine bağlı olduğu için, değişme rastgele olmaz. 2. Toplumsal yapının bazı ögelerinin değişmesi öteki ögeleri de etkiler. 3. Bir ögenin değişmesi tüm toplumsal yapıyı değiştirir. 4. Toplumsal yapının bütün ögeleri aynı hız ve miktarda değişmediği için, arada boşluklar olur. 5. Değişmenin meydana gelmesi, toplumsal yapının iç değişme oluşumları ile birlikte her zaman denge koruma mekanizmaları halinde belirir (Kongar, 2012: 431). İşte özel bir çalışma olan Ereğli’de Kıray’ın gözlemlediği tam da bunlardı. Ereğli’de rastgele bir değişim yaşanmamıştı, bir ögede yaşanan değişim diğerlerini de etkilemişti, bu parça parça yaşanan değişiklikler bütünü değiştirmişti ve bu değişim olurken tüm parçalar aynı hızda değişmediği için boşluklar oluşurken tampon mekanizmalar sayesinde buhransız bir süreçten geçerek toplumsal düzen tekrar sağlanmıştı. Kuşkusuz bu değişim olup bitmiş veya tamamlanmış bir şey değildi. Bu devinim kendini her toplumda olduğu gibi Ereğli’de sürekli tekrar ediyordu. Akşit, Kıray’ın çalışmalarına dair yaptığı yorumda “*toplumsal olayları anlayabilmek için makro düzeydeki kapitalizmin genişleme, yaygınlaşma, toprak kutuplaşması mantığını çözümlenememiş olduğunu*” ayrıca, “*mikro düzeye kadar inip toplumsal etkileşimin gerçekleştiği aile kurumunun birleşme ve ayrılma dinamiklerini de bilmek gerekliliğini*” (Akşit, 2012: 94) vurgularken, Kıray’ın hem makroya hem de mikro dinamiklere odaklandığını ve bunun resmin tamamını görmedeki etkisinden bahsediyordu. Kıray bu resme baktığında değişim sürecinde kriz ve kırılmaların ortaya çıkması beklenebilecek bir olgu olduğunu biliyordu. Ancak tam bu sahne- de ortaya çıkacak tampon mekanizmalar son derece önemli olan rolü oynayarak bu değişimi kolaylaştırıcaktı (Kıray, 1999a: 109). Kıray bu noktada “*değişmenin bunalımsız olmasını sağlayan, çözümlenmiş önüne geçen ve her iki sosyal yapıya da ait olmayan bu yeni beliren kurumlar, ilişkiler, değerler ve fonksiyonları biz ‘tampon mekanizmalar’ terimi ile ifade ediyoruz*” (Kıray, 1984: 18-19) diyordu. Bu kavramın Kongar açısından en önemli tarafı ise toplum modeli açısından olduğu kadar, çatışmacı toplum modeli açısından da geçerli olmasından gelir. Hatta, çatışmacı yaklaşım açısından daha da geçerlidir. Çünkü değişmeyi kaçınılmaz bir gerçek ve çeşitli ögeler arasındaki uyumsuzluğu da bir veri olarak almaktadır (Kongar, 2012: 444).

Toplumsal değişimin, ve özelde küçük bir kasaba olan Ereğli’nin şehirleşme sürecinin, en önemli basamağını o toplumdaki ailenin oluşturduğu farkındalığı ile Kıray bu çalışmasında aile içi ilişkilere, kız ve erkek evlada ve özellikle bir tampon mekanizma işlevi gösteren kadına (anneye) analizlerinde oldukça önem vermiş buradan hareketle

bir değişimi anlatmaya girişmiştir. “Dışa açılmanın ve şehirleşmenin getirdiği değişikliklerin önemli bir bölümü de aile içi ilişkilerinde görülmektedir... Bütün aile içi ilişkilerin çatışmasız, buransız değişmesinde, anne önemli ve kritik rol oynamaktadır. İki kuşak arasındaki görüş ayrılıklarında, babanın otoritesini sarsmadan gençlerin isteklerini yerine getirerek isyanlarını önlemek anneye düşmektedir. Böylece anne aile içi düzenin devamlı ve sürtünmesiz değişmesine yardım eder. Annenin bu yeni rolü, değişen aile kurumunun, geçiş devresini bunalımsız ve görelî bir denge halinde geçirmek için yeni bir tampon fonksiyonudur (Kıray, 1984: 217). Bu noktada anne değişmeye direnmeyen ve yeniliklere açık olan anne aynı zamanda sanki iki kuşak (baba ve çocuklar) arasındaki gerilimi azaltan bir ara kuşak vazifesi görmüştür. Öyle ki Kıray, Ereğli çalışmasından on iki yıl sonra *Mediterranean Family Structures* adlı kitapta “Annelerin Yeni Rolleri: Türkiye’nin Küçük Bir Kasabasında Değişen Aile içi İlişkiler” başlıklı yazısında hem kızların hem erkeklerin isteklerini anneleri vasıtasıyla babalarına iletirlerken bu istekler ne kadar çılginca olursa olsun, annenin mutlaka, hem babayı hem çocukları tatmin edecek bir orta yol bulduğunu söylerken babayı ikna etme ve eski kuşakların değerleriyle iki cins arasındaki mevcut ilişkileri uzlaştırma, dolayısıyla açık çatışmayı önleme görevi bu noktada anneye düştüğünü vurgular. Toplumsal değişme ile beraber babanın otoritesinin azalışı ve cinsiyet rollerinin değişiminin de etkisiyle annenin yeni sorumluluklar alması ve işlevler üstlenmesi ile birlikte anne artık kelimenin tam anlamıyla bir “tampon”, aile ilişkilerindeki dönüşümü empoze eden ve yavaşlatan en önemli dengeleyici mekanizma olduğunu tekrar belirtir ve ekler: “Kuşkusuz Ereğli’deki kadınlar ve anneler Doll’s House’ın Nora’sı gibi değiller; anca geleneksel bir toplumdaki en dirençli cinsiyet rollerinin, mümkün olan en az kırılmayla değişebilmesinin en önemli mimarı onlardır” (Kıray, 1999a: 117-120) diyerek yazısını bitirir.

Ereğli’de bahsedilen iki kuşak arasındaki görüş ayrılıklarına gelindiğinde ise karşımıza en çok baba oğul ilişkisinde yaşanan gerilimler çıkmaktadır. Kıray’ın bu duruma karşılık gelen tespiti ise şöyledir: “Bugün Ereğli’de ev içi insan ilişkilerinin en önemlisi oğullarla ana-baba arasındaki ilişkilidir. Erkek çocuk, isterse mesele çıkaran, istersen düzenleyici rol oynayan kimse olabilir. Bu ilişkilerdeki değişme ailenin içyapısını doğrudan doğruya etkiler. Bugün Ereğli’de büyük aile oranının %27,5 gibi küçük bir orana inmesi baba-oğul ilişkilerinin de değişmesi ile açıklanabilir. Başka bir deyimle, genellikle sosyal yapıda yer alan değişiklikler aile içerisindeki etkisini, bu devrede, en çok baba-oğul ilişkisinde yapmış ve bu değişiklik büyük aileyi çekirdek aileye doğru it-

miştir (Kıray, 1984: 109). Peki, geniş aileden çekirdek aileye dönüşüm sürecinde baba - oğul arasındaki çözülmenin nedenleri nelerdir? Ve bu değişim geniş aile yapısına nasıl etki etmiştir?

Daha önce, ailenin çok işlevli yapısının sürmesini sağladığı için, baba-oğul ilişkileri aile içindeki en önemli ilişki olduğunu belirten Kıray bu ilişkinin, evlenmiş oğlun babanın evinde ve onun egemenliği ve otoritesi altında yaşadığı babasoylu geniş ailede açıkça görüldüğünü söyler. Ancak değişim nedeniyle baba oğul arasındaki ilişkiler daha esnek bir hal almaya başlar ve çatışmalar ortaya çıkar ve oğullar baş kaldırır ve evden ayrılır. Böylece babalarının hanesinde yaşayan evli erkek çocukların azlığı da geleneksel biçimden kopuşu yansıtır (Kıray, 1999a: 108-109). Şehirleşmenin ve dışa açılmanın getirdiği gevşemelerin etkisiyle baba - oğul arasındaki bu çözülmenin nedenlerini daha doğrusu babalarla oğullar arasında rastlanan çatışmaları, oğulların "isyan" ettikleri konuları üç büyük çerçevede toplar: "1. Oğlanın kim ile evleneceği ve nerede oturacağı, 2. Oğlanın iş-meslek seçimi - parasal yönden bağımsızlık istemesi 3. Oğlanın çalışma tarzı-boş zaman uğraşı" (Kıray, 1984: 110-111). Ereğli'de artık oğlan evlenmek istediği kişiyi kendi seçmek istemektedir, bunun yanında ekonomik anlamda babasına bağımlı olmaktan çıkmayı denemektedir ve ancak çalışma tarzları ve iş saatlerinde iş dışı şeylerle uğraşmaları babalarının hoşuna gitmemektedir ve bu gibi sebepler kuşak çatışmasını doğurmaktadır. Bu çatışmayı hafifletecek ve orta yol bulunmasını sağlayacak kişi ise anne olacaktır. "Değişmekte olan kasabada iki kuşak arasındaki görüş ayrılığı, babanın otoritesi korunarak, çocukların istekleri anne tarafından makul görülen hadde indirilerek, buhranlara ve çatışmalara yer bırakmadan halledilir. Burada ve diğer konulardaki baba-çocuk ilişkilerinde, babanın kaybolan otoritesi anneye birçok yeni görevler yüklemiştir. Bu konuda anne, terimin tam anlamı ile tampon rolünü oynamaktadır. Aile ilişkilerinin değişmesinde en büyük düzenleyici, denge bulucu ve değişmeyi yavaşlatıcı fonksiyonu anne üzerine almıştır. Durum Ereğli'de en göze çarpan tampon mekanizmalardan biridir" (Kıray, 1984: 121) diyerek annenin ailedeki arabulucu fonksiyonunun önemini tekrar vurgulamış olur. Ancak bu arabuluculuk baba - oğul arasında çözülmenin yaşanmadığı anlamına gelmez. Çözülme Ereğli'de yaşanan toplumsal değişimin kaçınılmaz bir sonucudur.

Geniş aileden çekirdek aileye, feodal ataerkil aileden annenin de söz hakkı olduğu daha eşitlikçi bir aileye doğru değişim ile beraber geleneksel ailenin erkek evlada atfettiği önem ve konum ailenin daha modern bir yapıya doğru gitmesi ile beraber değişir. Kıray'a göre bu değişim yani eski feodal düzenin temel ilişkilerinden biri olan baba

otoritesi ve baba-oğul ilişkilerinin çözülmeye doğru gitmesi çok önemli fonksiyonların ifa edilememesine sebep olmaktadır. Bunların başında da ailenin güvenliğinin sağlanması gelmektedir. Bu konuda ilk tampon mekanizma ev sahibi ve rantıye olmaktadır. İnsan ilişkileri bakımından kız çocuğun değişen yeri ve yeniden yüklendiği görevler de güvenlik sağlayan diğer bir mekanizmadır. Gerçekte modern sanayi şehirlerinde ne rant getiren emlak ne de kız çocuklarının yeniden yüklendiği sorumluluklar yaşlı kuşağa güven sağlayan kurumlar değildir. Fakat Ereğli’de sürüp giden sosyal değişme oluşumu içerisinde sözünün ettiğimiz bu tampon mekanizmalar denge sağlayıcı bir rol oynamaktadır (Kıray, 1984: 112). Kıray’ın bu noktada başka bir tampon mekanizma olan ev sahibi olmaktan bahsederken aslında ailenin erkek çocuktan gelecek beklentileri en aza indirdiğini ve gelecek kaygısı duyarak “hayırlı” olmanın kız evlat olduğunu düşünmeye doğru bir değişimden de bahseder. İşte böylelikle kız evladın yeri aile içinde daha önce önemsenmez bir konumda iken baba oğul ilişkisinin çözülmesi ile kızın ailedeki önemi artar. Bu anlamda kız çocuğun değişen konumu ve ona yüklenen yeni görevler ailenin güvenliğini devam ettirecek bir diğer tampon mekanizmaya dönüşür. Böylelikle baba – oğul arasında yaşanan gerilimler, erkek evladın daha fazla bağımsız olma isteği ailenin kız çocuğuna verdiği önemin artmasına ve ebeveynlerin yaşlılıkla güvence olarak erkek evladı değil de kız evladı tercih etmesine neden olur. *“Geçmişte oğlanların sadakati öne çıkarılıyorduydu da günümüzde ebeveynler kızları ve damatlarıyla yaşamak konusunda genellikle oldukça hevesli görünmektedir. Baba – oğul ilişkileri ve patriarkal otorite, yani geleneksel bir toplumun önde gelen sac ayakları hızla değişmektedir... Kızların ebeveynlerinin kendisi ve kocası ile birlikte ve yeni bir ilişki içinde yaşamalarını talep etmesi, ebeveynlerin oğullarıyla birlikte oturma talebinden daha yaygın hale gelmiştir. Bu değişimin nasıl ifade edildiğini incelemek oldukça ilginçtir. Şu günlerde oğlanın davranışının tersine ‘kız evlat anne babasına daha bağlıdır’ ya da ‘kız evlat daha saygılıdır’ gibi cümleleri sık sık duyabilirsiniz. Bu tür ifadelerin arkasında, erkek çocukların eksine kız çocukların anne babasını evine buyur etmesi yatmaktadır. Dolayısıyla yaşlılar için sosyal güvence sağlayacak başka kurumların yokluğunda kızı çocuklar yalnızca anne babalarına barınak sağlamakla kalmazlar; aynı zamanda bir tampon mekanizma olarak yeni işlevler üstlenir ve böylece Ereğli’nin yaşadığı değişim süreci içinde gerekli dengeyi sağlarlar”* (Kıray, 1999a: 118). Yani baba – oğul ilişkisinde yaşanan çatışmalar ile geleneksel ailenin çözülme süreci ile birlikte geçmişte erkeğin üstlendiği bu vazifeyi kız evlatların alması Ereğli’de kız evlada dayalı geniş ailenin oluşumunun da göstergelerinden biri haline gelir.

Burada belirtmek gerekir ki Kıray'ın Ereğli çalışmasında ailedeki değişim sürecinin buhransız geçmesini sağlayan iki tampon mekanizma da kadındır. Yani şehirleşme ile birlikte değişimin getirdiği olumsuzlukları hafifleten ve çocuklar ile baba arasında ilişki kuran "anne" merkezde olmakla birlikte buna ilaveten ailede baba - oğul ilişkisindeki çözülmeye birlikte devreye giren, yaşlı ebeveynin güvencesini sağlayan "kız evlat". Kıray'ın toplumsal değişim sürecinde kadınlara ait bu önemli işlevlere vurgu yapması Onun toplumsal cinsiyet çerçevesinde bir analiz sunduğunu da gösterir niteliktedir. Bu anlamda Kıray'ın Ereğli araştırmasını kadın çalışmaları bağlamında değerlendirecek olursak eğer "Yeşim Arat'ın, "Kemalizmden Feminizme Türkiye'de Kadın Araştırmaları" başlıklı yazısında Kıray'ın çalışmalarını kadın çalışmalarına katkı açısından önemli bulduğunu, Kıray'ın sosyal değişim çerçevesinde ailenin toplumsal rolünü irdelemekte ve ailenin sosyal değişimini harekete geçiren bir kurum olmasında en önemli rolün anne/eş vasıflarıyla kadına düştüğünü" (Özby, 2012: 130) belirterek kadının toplumsal değişimdeki aktif ve dönüştürücü rolünü vurgulamış olur. Kandiyoti'ye göre ise Kıray kapitalistleşme süreci içinde cinsiyet rollerinin esnek bir biçimde değişeceğine ve kadınların bu değişiklikleri normalleştirmek ve hatta ileriye doğru götürmekte önemli işlevler görür ve özellikle, kadınların sosyal değişmeye uyum biçimlerinin esnekliğine dikkati çektiğine vurgu yapar ve Onun deyimiyle Kıray, ataerkilliğe materyalist bir biçimde yaklaşan bir sosyal bilimcidir (Özby, 2012: 131). Kıray "Türkiye'de kadınların ne kadar önemli ve güçlü olduklarını göstererek ikinci dalga feminizmine destek ve dayanak sağlamıştır. Kıray'ın çalışmalarındaki kadınlar pasif, ezilen, zayıf kişiler olmaktan uzaktır. Buna karşılık, güçlü yönlerini bakmasını bilmeyenin göremeyeceği bir sadelik ve mütevazılık içindedirler. Her bir kadın tasvirinde bir parça kendisi de vardır. Kıray kendisi gibi güçlü kadınları anlatır... Mübaccel Kıray, Türkiye'de kadın ve aile hakkında önemli gözlemlerde bulunmuş bir sosyologdur" diye yazan Özby Ona bu açıdan ne kadın araştırmaları üzerinde yazanların, ne de feminist tarihçilerin yeteri kadar sahip çıkmadığı eleştirisinde bulunurken (Özby, 2012: 129-130-137), Nalbantoğlu, Kıray için "belki de bu nedenle, tanıdığım en önemli feminist akademisyenler arasında olduğunu düşünüyorum" (Nalbantoğlu, 2010: 98) diyecektir. Gerçekten de Kıray'ın gerek Ereğli çalışmasında gerekse bu çalışmanın ardından yazmış olduğu makalelerde toplumun ve ailenin değişiminde kadının rolünün önemine dair yapmış olduğu tespitler oldukça önemlidir ki bu noktada kadın sosyal değişimin öncüsü bir roldedir. Böylece Kıray ataerkil zihniyete meydan okurcasına kadınların aktif kimliğini ön plana çıkararak onları görünür kılmıştır.

Bu çalışma ile ilgili sonuç olarak Kıray bu düzende ilk göze çarpan noktanın, bugün Ereğli'nin sosyal yapısının çeşitli zamanlarda değişik tempoda süregelen değişikliklerin sürüp gittiği ve bugün yeni bir hızla yeni bir fonksiyonel ilişkiler sistemi olduğunu söyler. Değişmeler bağlantısız her kurum ya da her değer için tek tek olmayıp, sistemin her yönünde birbirini tamamlayan özelliklerle yeni dengeli aşamalar halinde yer almaktadır. Onun için Ereğlililer çok telaşlı ve bunalımlı görünmektedir. Çaresiz görünmemelerinin nedenini, her an yeni bir denge haline ulaşmalarında, gerektiğince bu dengeyi sağlayacak yeni kurumlar ve ilişkiler, yeni tampon mekanizmalar yaratmalarında ve kurmalarında görmek gerektiğidir (Kıray, 1964: 213). "*Ereğli'de feodal küçük şehir düzeninden modern sanayi şehir düzenine geçiş, tampon müesseseler ve ilişkilerle yeni bir seviyede kendine has bir düzene varmış, reorganize olmuştur. Bu hali ile gene görelî bir denge durumundadır*" (Kıray, 1984: 214). Kıray'ın bu cümleler ile sonlandırdığı çalışması ile ilgili son söz olarak diyebiliriz ki geliştirmiş olduğu tampon mekanizmalar kavramı ve sunmuş olduğu analizler birçok sosyolog tarafından referans verilmektedir ve toplumsal değişimi betimlerken atıfta bulunulan temel bir eser haline gelmiştir. Bu anlamda Ereğli çalışması sosyoloji literatürü içindeki yerini tam otuz senedir korumaktadır.

Türkiye'ye Dair Kentleşme Analizi

Unutmamak gerekir ki kentleşme deneyiminin bağlı olduğu bir önceki ayak köylülüğün çözülmesidir. Hatta Kıray bunlara teknoloji faktörünü de dahil edip bir teknoloji, köylülüğün çözülmesi ve kırdan kente göç şeklinde bir üçleme yaratır ki buradan derin bir toplumsal değişimin resmini çizmiş olur (Kıray, 1999b: 317-318). Bu anlamda Kıray'ın dikkatini sadece kentleşme deneyimi değil aynı zamanda onun öncesinde yaşanan ve göçün itici faktörleri de diyebileceğimiz süreçler de onun dikkatini çekmektedir. Yani yeni teknolojiyle beraber gelen makineleşme ve modern tarım teknikleri sonucunda değişen kırsal ilişkiler sonucu ücretli tarım işçisine dönüşen veya topraksızlaşan köylünün zorunlu bir karar hale gelen kente göç serüveninin nedenleri ve sonuçlarının tamamını analizlerinde sunmuştur. Kıray'ın analizlerin yola çıkarak bu başlık altında odaklanılacak nokta ise köylülerin göç kararı aldıktan sonra kent ile bütünleşmede yarattıkları çeşitli hayatta kalma stratejileri olacaktır.

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, köylülüğün çözülmesiyle birlikte yaşanmaya başlanan hızlı kentleşmesi ile beraber bir takım dinamikler de değişmiştir. Bu dinamikler kırdaki çözülme sağlayacak etki yaratırken, kentte ise köylülüğün henüz kurtulamamış

kitleleri modern iş yapılarına entegre edememiş ve modernizasyonu gerçekleştirememiştir. Bu durumda, kente göç etmiş bu yeni gruplar sistem içinde tutunacak yeni tampon müesseseler yani ara formlar geliştirmiştir. Bu anlamda Kıray Türkiye'deki kentleşmeye ilişkin araştırmalarında bu ara formların ortaya çıkışını analiz etmeye ve bunun sonucunda kent biçiminde beklenenden ne tür değişiklikler olduğunu saptamaya yönelmiştir. Kıray'ın çalışmalarında kırdan kente göç eden köylülerin kente tutunabilmek için geliştirdikleri iki ara formdan veya ara çözümden bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi gecekondu iken diğeri "*örgütlemeyen işler*" dir (Tekeli, 2000: 29-31).

Kıray'a göre köyden kente gelenlerin yerleşiminde iki farklı eylem göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi iş merkezlerinde yakın alanlarda kiraladıkları bir evde kısa bir süre için kalmak ve sonra sanayileşmiş toplumlarda olduğu gibi daha üst tabakaların oturduğu konut alanlarına taşınmak yerine kentin kenarlarındaki bir gecekondu semtine taşınmak iken ikincisi kentsel konut stokunun kısıtlı olmasından dolayı, daha başlangıçta kentin kenar kesimlerinde bir gecekondu satın alarak, yaparak ya da kiralayarak yerleşmektir (Kıray, 2007: 92). Sonuçta kırdan göçen nüfus eninde sonunda gecekonduya yaşamayı şehirde kalabilmenin bir uzantısı olarak görmektedir diyebiliriz. Böylece "*kira, arsa, bina fiyatları, düşük satın alma gücü, şehir içinde yer değiştirmeyen nüfus gibi zorlayıcı tesirler altında gecekondu dediğimiz, şehirle bütünleşmesi, fonksiyonel analize muhtaç, yerleşmeler kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır. Organik bir bütün olarak büyüyemeyen şehirlerimizde göçen nüfus şehir içinde yerleşmeyince geçiş-çöküntü mintakası fonksiyonundaki yerlerden kopunca şehrin dışına, teknolojik imkânlarla işyerlerine 1 ile 2 saatte varılabilecek yerlere hukuki özelliğın hepimizin çok iyi bildiği gecekonduya kaçmaktadır*" (Kıray, 2007: 16). Kırdaki yaşam şekillerinin aynısını kente taşıyan göç etmiş gecekonducular tam olarak kentli sayılamasa da Kıray'a göre "*gecekonducular artık kesinlikle köylü değildir*" çünkü tarımsal üretimle uğraşmamaktadır; ancak topraklarını bırakmak zorunda kalmış olan bu nüfus, endüstriyel-kentli işçi kişiliğini almaya fırsat bulamamaktadır ve onun yerine rastgele, küçük, üretici olmayan hizmet işleri ile uğraşmaktadır. Aslında kentteki üretim ve meslek ilişkileri o denli amorf tur ki ve bu durum o denli uzun sürmektedir ki Kıray bu nedenle sahte-kentleşme ve sahte-kentli terimlerini kullanmak zorunluluğundan bahsederken, ne yolda olursa olsun gecekonduya yaşayanlar için klasik sınıf terimlerin hiçbirinin kullanılamayacağını belirtir (Kıray, 2007: 98-99).

Gecekondu oluşumuna baktığımızda ise bunun kişisel bir tercihten çok yapısal nedenlerden kaynaklandığı ve belirli toplumlarda mev-

cut olduğu görülür. Kıray'a göre gecekonducular, yalnızca, tarımda pazara yönelik üretime (cash cropping) geçişin göresel olarak hızlandığı ve kentteki nüfus yığılmasının hızla artmasına karşılık, çok yavaş bir sanayileşmenin gerçekleştiği toplumlarda ortaya çıkar (Kıray, 2007: 90). Bu anlamda gecekonducuları bugünkü az gelişmiş, sanayileşmemiş sosyo - ekonomik düzenimizin tam bir yansıması sayıp, öylece kabul etmemiz gerekir (Kıray, 2007: 23). Bu kabul ediş tabiki gecekondu oluşumunun bitmeyeceği veya gecekonducuların aynı şartlarda yaşayacağı anlamına gelmez. Kıray'ın bu noktada önerileri olur ve en makul şeyin sebebin özüne yani hızlı sanayileşme, üretim, çoğaltma ve şehirlere gelenlerin bu üretimden alacakları paylarını arttırmaya gitmek olduğunu söyler. Bunun yanında gecekonduculara tapu vermenin ise konut standardı, şehir yerleşme düzeni ve bu mıntıkaların ıslahı bakımından hiçbir şey değıştirmedigini fakat bu haliyle tapu verilmesi de meselenin aslı ile ilgisiz, gecekondu sakinleri için anlamsız, sadece politik güçler için manalı bir şey olduğunu da ekler. Kıray "Yıkamak, ıslah etmek, tapu vermek, buraları düzeltmek ya da yok etmek için yeterli değildir" der ve sağlıklı bir yerleşmenin şartını da sanayi, örgüt ve artan ürünün dağılımından daha büyük payların son yirmi yılda gelenlere düşmesi gerekliliğinde arar (Kıray, 2007: 26-27). Bu noktada gecekondu mekânlarının dönüşümüne değil de daha çok göçmenlerin yaşamlarına odaklanan Kıray için Türkiye'nin sorunu göçten etkilenen alanların rehabilitasyonu değildir; onun yerine göçmenler için kendi köylerinin etrafında ya da dışında iş olanakları yaratılmasına odaklanmak gerekir (Kıray, 2007: 69). Şehirde var olma mücadelesi içinde toplumsal tabakalaşmanın en altında ezilen bu göçmenlerin geliştirdiği ikinci bir yol ise marjinal veya enformel sektörde, Kıray'ın tabiriyle "örgütlenemeyen işler" de çalışmaktan geçmektedir.

Modernleşme-öncesi toplumsal yapıda, esnaf ve zanaatkarlar tarım dışı üreticileri oluşturmakta ancak sayıları her zaman kısıtlanmakta, denetlenmekte ve lonca (guild) gibi belirli birliklerle örgütlenmekte iken günümüzde ise örgütlenmemiş çeşitli işlerle uğraşanlar örgütlenmiş işlerde çalışanlardan çok daha fazladır ve bu yeni gelenler, eski esnaf ve zanaatçı grubunun ayakta duran kesimi için önemli bir baskı yaratır. Bu durum ise sınırlı bir pazar için yapılan yarış iyice kesinleşmektedir. Eski kentli gruplar, işlerini yitirme süreci ile karşı karşıya kalmaktadır. Yeni gelenlerin yarı becerileri işçi olarak katıldıkları grup da bu gruptur (Kıray, 2007: 99). Bu grubun dahil olduğu alan olan "örgütlenemeyen işler"i Kıray, *Örgütlenemeyen Kent: İzmir* adlı çalışmasında kavramsallaştırmıştır. Kıray'ın Sosyal Bilimler Derneği'nin İzmir'e yönelik ortak proje çerçevesinde bu araştırma 1967-1968

yıllarında tamamlayarak 1972’de yayınlanmıştır. Bu araştırmanın konusu İzmir’de iş hayatının yapısı ve yerleşme düzenidir. Son iki yüzyıl içerisinde hem çevresindeki yerleşmelerle ilgili ilişki düzenini hem de dağıtım ve kontrol fonksiyonları ile bunların merkezdeki yerleşmesini kökten değiştirmiş bir kent görünümünde olan İzmir’in sanayi öncesi bir feodal şehir yapı ve ilişkileri düzeninden az gelişmiş bir metropoliten kent haline dönüşümünün dinamiklerini inceler. Kıray’ın bu çalışmadaki amacı böyle bir dönüşümün hangi faktörlerin etkisi ile mümkün olduğu ve bu dönüşümün kente nasıl aksettiği araştırılarak bu oluşumlar üzerinde bazı genellemelere ulaşmaktır (Karaca, 2013: 116). Özetle Kıray’ın İzmir araştırmasında “*Sanayi Devrimi*”ni gerçekleştirememiş bir imparatorluğun sanayi-öncesi kentinden yarı gelişmiş bir metropoliten merkez durumuna geçişin tarihsel toplumsal dinamikleri incelenmiştir (Akşit, 2010: 111). Kıray bu süreci “*eski küçük zanaatkar imalatı ve küçük ticaret geçen yüz elli sene içerisinde eskiye has bütün özellikleri kaybetmiş, büyük sayıda insanın çalıştığı fakat ihtisaslaşmış örgütlenemediği dağınık bir iş yapısını ortaya çıkarmıştır. Şuurlu örgütlenme çabaları bile, işin cinsi ve hacmi izin vermediğinden sonuç vermemiştir. Sınırlı kalmış ileri teknolojili ve örgütlü sanayi, buna karşılık gelen geniş çapta küçük imalat ve ticaretle buna uyan gene sınırlı gelişmiş örgütlü haberleşme ve ulaşım ile beraber şahsi temasa dayanan haberleşme ve ulaşım tarzı şimdiki az gelişmiş büyük şehir İzmir’i oluşturmaktadır*” (Kıray, 1998: 104-105) diyerek tanımlarken, bu çalışmada örgütlenme bağlamında üç farklı iş grubundan bahsetmektedir. “*Burada her şeyden önce ihtisaslaşması e örgütlenmesi hiç olmayan, sayısını kimsenin bilmediği ayak satıcısı ve işportacı denen grup vardır. Herhangi bir tasnifte hizmete, ticarete, imalata, her yere girebilir. Bunların üzerinde bulunan, faaliyetleri kendi içinde farklılaşmış, konulara göre bir iş bölümünün yerleşmiş olduğu fakat gene hiç örgütlenmemiş bir ikinci grup vardır. Çoğunlukla esnaf diye anılan bu grup küçük ticaret ve imalatı ellerinde tutar. Sayılarının altmış bin civarında olduğu sanılmaktadır. Hepsinin üzerinde de farklılaşma, ihtisaslaşma ve örgütlenme yönünden anlamlılıkları olan sermayesi, enerji gücü, işçi-personel sayısı belli ölçülerde belirlenebilen sayıları beş bini geçen ticaret, imalat ve servis kurumları vardır. Bu üç ayrı grubun sayı, ihtisaslaşma ve örgütlenme yönünden incelenmesi, az gelişmiş ülke iş ve istihdam yapısının saniyeleşmiş toplumların iş ve istihdam yapısı ile kıyaslanmasında ve plan gayeleri için kullanılmasında elimize anlamlı ipuçları vermektedir*” (Kıray, 1999a: 83). Bu ipuçları ise bizi örgütlenmemiş iş grubunun çoğunlukta olan ülkelerin gelişmişlik düzeyine götürecektir. Çünkü Kıray’a göre hiçbir zaman unutulmaması gereken nokta sanayileşmiş modern

toplumun aynı zamanda kompleks örgütlere sahip yüksek derecede enteraksiyonu olan bir toplum olduğu (Kıray, 1999a: 85) iken az gelişmiş ülkelerin örgütlenmeden yoksun olan işlerin oldukça fazla olduğu bir toplum olduğudur. Kentleşmesi ve modernleşmesi sırasında yeterli örgütlenmiş iş üretemeyen toplumlardaki bu durum Tekeli'ye göre kentlerde yığılan nüfusun kentte yaşamlarını bu işlerle sağlamasına olanak vermektedir. Bu işler de sistemin bunalıma düşmeden bütünlüğünü sürdürmesinde bir ara mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye ve benzeri az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan iş alanındaki bu ara form, konut alanında ortaya çıkan gecekondulu ara formuyla yakından ilişkili ve onun tamamlayıcısıdır (Tekeli, 2000: 31). Bu anlamda kırdan göçen nüfusun gecekondulu olma yanında belirlediği diğer bir kente tutunma çabası örgütlenemeyen işlerde çalışmak olarak karşımıza çıkmıştır. Sonuç olarak hem gecekondulu olma hali hem de örgütlenemeyen (marjinal) işlerde çalışmak toplumsal değişimin hızla yaşandığı özellikle 1960'lar Türkiye'sinde toplumsal çözülme ve bunalımı önleyen ara formlar yani tampon mekanizmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diyebiliriz ki Kıray Ereğli kasabasında yaptığı çalışmasında kavramsallaştırdığı "tampon mekanizmalar"ın farklı biçimlerini kentte aramıştır ve bu anlamda üzerinde durduğu ara çözümler kent çalışmalarında da sıkça tartışıla gelen konular arasında yerini almıştır.

Bitirirken

Türkiye'nin sosyolojiyle tanışması Birinci Meşrutiyet döneminde gerçekleşirken imparatorluğun yaşadığı sorunları çözmek bağlamında bir kurtuluş olarak görülerek oldukça umut bağlanmıştır. Cumhuriyetin kurulması itibariyle ise sosyolojiye duyulan ilginin yoğunluğu azalmıştır. 1940'lı yıllara gelindiğinde ise sosyoloji Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ikinci kez canlanmıştır. Ne yazık ki 1948'de yılında üniversiteye yönelik yapılan tasfiye ile bu canlanma susturulmuştur. Bu suskunluk dönemi ta ki 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar derinleşerek devam etmiştir. Bu müdahaleden sonra 61 Anayasasının sunduğu özgür ortam sayesinde sosyoloji üçüncü canlanma dönemi tekrar geri gelmiştir. Bu üçüncü canlanma döneminin mimarı ise Mübeccel Kıray'dır (Tekeli, 2000: 40). Kıray'ın akademik anlamda içinde yetiştiği dönem olan ikinci dönemin en büyük mimarlarından biri ise kuşkusuz Behice Boran'dır. Hem Behice Boran hem de öğrencisi Mübeccel Kıray Türkiye'de sosyolojinin en parlak dönemlerinin etkin özneleri olmuşlardır. Diyebiliriz ki hem Behice Boran hem de öğrencisi Mübeccel Belik Kıray Türkiye sosyoloji camiasında çok önemli iki kadın akademisyen ve entelektüeldir. Maalesef ki Türkiye'nin ya-

şadığı siyasi çalkantılardan her iki akademisyen de olumsuz anlamda etkilenmiştir. Ancak yaşadıkları sıkıntılar, mecburi olarak akademiden uzak kalışları onları yıldırmanın aksine daha da güçlendirmiştir. Her iki akademisyen de arkalarında bıraktıkları yazıları ve öğrencileri ile halen sosyolojideki varlıklarını etkin bir şekilde devam ettirmektedirler. Özgün yazıları ve düşünceleri ile bu güçlü kadınların, yani bu iki öncü sosyologun varlığının Türk sosyolojisine olan katkısı ise tartışılmazdır.

KAYNAKÇA

ABADAN-UNAT Nermin (2012), "Kaleidoskopik Aileden 'Küreselleşmenin Yarattığı' Ulusötesi Ailelere", *Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kiray*, (yayına haz. Sezgin Tüzün), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

AHMAD Feroz (2012), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

AKÇA İsmet (2013), "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", *Türk Siyasal Hayatı*, (ed. Demirel A. ve Sözen S.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

AKPOLAT Yıldız (2008), "Behice (Sadık) Boran" *Türkiye'de Sosyoloji I*, (ed. Çağatay Özdemir), Phoenix Yayınevi, Ankara.

AKPOLAT Yıldız (2013), "Behice Boran ve İbrahim Yasa", *Türk Sosyologları*, (ed. Özdemir Ç.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

AKŞİT Bahattin (2010), "Mübeccel Kiray'ın Sosyolojik Araştırma Programının Oluşması: 1963-1973 ODTÜ Döneminden Anılar ve Eleştirel Bir Değerlendirme", *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol, Mübeccel Kiray, Şerif Mardin*, (yayına haz. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

AKŞİT Bahattin (2012), "Türkiye'de Modernleşmelerin ve Modernliklerin Kavramsallaştırılması: M. B. Kiray'ın Araştırma Programından Yolun Çıkan Bir Kuramlaştırma Denemesi", *Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kiray*, (yayına haz. Sezgin Tüzün), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

AKŞİT Bahattin & NALBANTOĞLU Hasan Ünal & TÜZÜN Sezgin (2010), "Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kiray", *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol, Mübeccel Kiray, Şerif Mardin*, (yayına haz. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

ALTUN Fahrettin (2008), "Mübeccel Kiray'dan Bize Kalan", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11.

ARLI Alim & BULUT Yücel (2008), "Türkiye'de Sosyolojiyle 100 Yıl: Mirası ve Bugünü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11.

ATACAN Fulya & ERCAN Fuat & KURTULUŞ Hatice & TÜRKAY Mehmet (2002), *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım: Mübeccel Kiray'la Söyleşi*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

ATILGAN Gökhan (2009), *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, Yordam Yayınları, İstanbul.

AYDIN Suavi (2008), "Osmanlı Sosyal Tarihi Çalışmalarının Sosyolojik Eleştirisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11.

BAYINDIR Güzella (2010), *Akıntıya Karşı Behice Boran*, (Yayına haz. Güzella Bayındır, Soydan Keneş, Tahsin Akpınar, Seda Üzüm Duran), Yazılama Yayınları, İstanbul.

BERKTAY Fatmagül (2002), "Olağandışı Bir Kadın Behice Boran" *Biyografya 2: Behice Boran*, (der. Ayşegül Yaraman), Bağlam Yayınları, İstanbul.

BORAN Behice (1940a), "Köy Davası 'Şehirleşmek' Davasıdır", *Sosyal İlimler Mecmuası*, Sayı No:111, Haziran, Ankara.

BORAN Behice (1940b), "Köy Davası 'Şehirleşmek' Davasıdır II", *Sosyal İlimler Mecmuası*, Sayı No:112, Haziran, Ankara.

BORAN Behice (1941a), "Hadiseler ve Düşünceler: Büyüyen Şehirlerimiz", *Yurt ve Dünya*, Sayı: 5 Cilt 1, Mayıs, Ankara.

BORAN Behice (1941b), "Hadiseler ve Düşünceler: İki Resim Sergisi", *Yurt ve Dünya*, Sayı:7, Cilt: 2, Temmuz, Ankara.

BORAN Behice (1941c), "Kadın Romancılarımız", *Yurt ve Dünya*, Sayı:7, Cilt: 2, Temmuz, Ankara

BORAN Behice (1941d), "İptidailik ve Medenilik Meselesi", *Yurt ve Dünya*, Sayı:9, Cilt:2, Eylül, Ankara.

BORAN Behice (1943a), "Ön Yazı", *Adımlar Dergisi*, Sayı 1, Mayıs

BORAN Behice (1943b), "İlim ve Cemiyet", *Adımlar Dergisi*, Sayı 1, Mayıs, Ankara.

BORAN Behice (1943c), "'Sanat Sanat İçindir' 'Sanat Cemiyet İçindir' Dolambacı", *Adımlar Dergisi*, Sayı 2, Haziran, Ankara.

BORAN Behice (1943d), "Köy Anlayışında Parçacı Görüşler", *Adımlar Dergisi*, Sayı 3, Temmuz, Ankara.

BORAN Behice (1943e), "Değişme Halinde Köylerimiz", *Adımlar Dergisi*, Sayı 4, Ağustos, Ankara.

BORAN Behice (1943f), "Sanatın Sosyal Şartları ve Roman", *Adımlar Dergisi*, Sayı 6, 1. Teşrin, Ankara.

BORAN Behice (1945), *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

BORAN Behice (1947), "Sociology in Retrospect", *The American Journal of Sociology*, vol.52, no.4, January.

BORAN Behice (1970), *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Tekin Yayınevi, İstanbul.

BORAN Behice (1992), *Savunma*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul.

ÇOŞKUN İsmail (1991), "Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair", *75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, (yayına haz. İsmail Coşkun), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

ÇELİK Mete (2002), "Bir Akademisyen Olarak Behice Boran", *Biyografya 2: Behice Boran*, (der. Ayşegül Yaraman), Bağlam Yayınları, İstanbul.

DEMİREL Ahmet (2012), “Çok Partili Hayat: Siyaset, Partiler, Seçimler”, *Türk Siyasal Hayatı*, (ed. Demirel A. ve Sözen S.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

DURGUN Sezgi (2013), “İdeolojik Çeşitlenmeler ve Toplumsal Hareketler”, *Türk Siyasal Hayatı*, (ed. Demirel A. ve Sözen S.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ERASLAN Cezmi (2012), “Atatürk’ten Sonra Türkiye”, *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

ERİK Şaban (2002), “Behice Boran Üzerine”, *Biyografya 2: Behice Boran*, (der. Ayşegül Yaraman), Bağlam Yayınları, İstanbul.

FINDLEY Carter V. (2012), *Modern Türkiye Tarihi: İslam Milliyetçilik Ve Modernlik*, Timaş Yayınları, İstanbul.

İŞGÜDEN Tamer (2000), “Mübeccel Kıray Sosyolojisi ve İktisatta Metodoloji”, *Mübeccel Kıray için Yazılar* (Yay. haz. Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay), Bağlam, İstanbul.

KAÇMAZOĞLU H.Bayram (2013a), “1960-1980 Döneminde Türkiye’de Sosyoloji”, *Türkiye’de Sosyoloji*, (ed. Özdemir Ç.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

KAÇMAZOĞLU H.Bayram (2013b), *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Doğu Kitapevi, İstanbul.

KARACA Nuray (2013), “Mübeccel Kıray ve Cahit Tanyol”, *Türk Sosyologları*, (ed. Çağatay Özdemir), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

KARDAM Filiz (2012) “1992’den 2007’ye Mübeccel Kıray’ın Yayınlanmamış Üç Konuşması: Mübeccel B. Kıray Kuşaklar Buluşması’nda”, *Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray*, (yayına haz. Sezgin Tüzün), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

KARPAT Kemal (2012), *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul.

KASIM Metin & ATAYETER H. Deniz (2012), “1960’lı Yıllarda Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik”, *Gümüşhane Üniversitesi Elektronik Dergisi*, Cilt: 1, No: 4,
URL: http://www.gumushane.edu.tr/media/uploads/egifder/articles/4.2_makale_1.pdf.

KASAPÖĞLU Aytül (2011), “Bir Halk Sosyolojisi Örneği Olarak Adımlar Dergisinin Semiyotik İncelenmesi”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt:14, sayı:1, Bahar.

KAYALI Kurtuluş (2001), *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim, İstanbul.

KAYALI Kurtuluş (2002), “1960’lı Akademisyenlerin Üzerindeki Bir Entelektüel Silueti: Behice Boran” *Biyografya 2: Behice Boran*, (der. Ay-

şegül Yaraman), Bağlam Yayınları, İstanbul.

KIRAY Emine & TÜZÜN Sezgin (2012) "1992'den 2007'ye Mübeccel Kıray'ın Yayınlanmamış Üç Konuşması: Toplumsal Değişme Nedir? 1923 Devrimleri Neyi Gösteriyor?", *Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray*, (yayına haz. Sezgin Tüzün), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

KIRAY Mübeccel (1982), *Toplumbilim Yazıları*, Toplum Bilimleri Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

KIRAY Mübeccel (1984). *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KIRAY Mübeccel (1998), *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

KIRAY Mübeccel (1999a), *Seçme Yazılar*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

KIRAY Mübeccel (1999b), *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

KIRAY Mübeccel (2007), *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

KOÇ Emel (2010), *Behice: Bir Devrimci Bir Kadın Bir Anne*, Destek Yayınevi, İstanbul.

KONGAR Emre (2000) "Kıray'ın 1997 Tarihli Bir El Yazması Üzerine Notlar", *Mübeccel Kıray için Yazılar* (Yayınları. haz. Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay), Bağlam, İstanbul.

KONGAR Emre (2001), *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitapevi, İstanbul.

KONGAR Emre (2012), "Mübeccel Belik Kıray", *Türk Toplum Bilimcileri 1*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KORALTÜRK Murat (2013), "II. Meşrutiyetten 2000'li Yıllara Türkiye'de Ekonomi Politığın Evrimi", *Türk Siyasal Hayatı*, (ed. Demirel A. ve Sözen S.), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

KURTULUŞ Hatice (2008), "Mübeccel B. Kıray", *Türkiye'de Sosyoloji II*, (der. Çağatay Özdemir), Phoenix Yayınevi, Ankara.

KURTULUŞ Hatice (2010), "Mübeccel B. Kıray: Yöntemsel Karşıtlıkların Ötesinde Bir Sosyolog" *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin*, (Yayına haz. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav), Bağlam Yayıncılık, Ankara.

MARDİN Şerif (2012a), *İdeoloji*, İletişim, İstanbul.

MARDİN Şerif (2012b), *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İletişim, İstanbul.

MARDİN Şerif (2012c), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim, İstanbul.

MUMCU Uğur (1996), *Bir Uzun Yürüyüş*, Um:ag Yayınları, Ankara.

NALBANTOĞLU Hasan Ünal (2002), "Bir Toplum bilimcinin Gecikmiş Portresine Doğru", *Biyografya 2: Behice Boran*, (der. Ayşegül Yaraman), Bağlam Yayınları, İstanbul.

NALBANTOĞLU Hasan Ünal (2010), "Geçiş Toplumu Sosyoloğluğu Ne Demektir?", *Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol, Mübeccel Kıray, Şerif Mardin*, (Yayına haz. Çağlayan Kovanlıkaya, Erkan Çav), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

ÖZBAY Ferhunde (2012), "Mübeccel Kıray'ın Kendisi Gibi Güçlü Kadınları", *Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray*, (yayına haz. Sezgin Tüzün), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

ÖZBEK Meral (2012), *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZÇELİK Ayfer (2011), "1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, (der. Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu), Anı Yayıncılık, Ankara.

ÖZDEMİR Hikmet (2008), "Siyasal Tarih (1960-1980)", *Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, (ed. Sina Akşin), Cem Yayınları, İstanbul.

ÖZTÜRK Mehmet (2004), "Türk Sinemasında Geckondular", *European Journal of Turkish Studies*, No: 1, URL: <http://www.ejts.org/document94.html>.

SEZGİN Tüzün (2012), "Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray", *Değişmenin ve Geçiş Toplumunun Sosyoloğu: Mübeccel B. Kıray*, (yayına haz. Sezgin Tüzün), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

TAŞKIN Yüksel (2013), "Din, Devlet, Laiklik", *Türk Siyasal Hayatı*, (ed. Demirel A. ve Sözen S), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

TEKELİ İlhan (2000), "Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray" *Mübeccel Kıray için Yazılar*, (Yayınları. haz. Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay), Bağlam, İstanbul.

TOPSES Mehmet Devrim (2013), "Toplumsal Yapı Çalışmalarında Behice Boran'ın Yöntem Anlayışı", *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, No 2.

ÜNAL A. Zeki (2008) "Türk Sosyoloji Tarihinde Metodolojik Yaklaşımlar", *Türk Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11.

YARAMAN Ayşegül (2002), "Mübeccel Kıray'la Söyleşi" *Biyografya 2: Behice Boran*, (der. Ayşegül Yaraman), Bağlam Yayınları, İstanbul.